

І.І. ТКАЧУК

Психолого-педагогічний супровід
особистісного і професійного
самовизначення старшокласників,
що опинилися у складних життєвих
обставинах внаслідок військових
конфліктів

Методичні рекомендації

УНМЦ
практичної психології і соціальної роботи
Київ
2018

УДК 159.922.761

T-48

*Рекомендовано до друку
Вченою радою Українського науково-методичного центру
практичної психології і соціальної роботи
(протокол № 11 від 9.11.2018)*

Рецензенти:

Обухівська Антоніна Григорівна, завідувач лабораторії психологічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, кандидат психологічних наук;

Сторожук Наталя Андріївна, доцент кафедри військової педагогіки та психології військового гуманітарно-лінгвістичного факультету Військового інституту КНУ імені Тараса Шевченка, підполковник, кандидат психологічних наук.

Науковий редактор:

Панок Віталій Григорович, директор Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи, доктор психологічних наук, професор.

T48 Ткачук І. І. Психолого-педагогічний супровід особистісного і професійного самовизначення старшокласників, що опинилися у складних життєвих обставинах внаслідок військових конфліктів : [метод. рек.] / І. І. Ткачук ; наук. ред. В. Г. Панок. – Київ : УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2018. – 78 с.

ISBN 978-617-7118-29-8

Методичні рекомендації присвячено розгляду питань теоретико-прикладного характеру, які стосуються психолого-педагогічного супроводу особистісного та професійного самовизначення старшокласників, що опинилися в складних життєвих обставинах внаслідок військових конфліктів. У виданні висвітлені психологічні особливості самовизначення старшокласників, що опинилися в складних життєвих обставинах внаслідок військових дій; запропоновано методику психолого-педагогічного супроводу професійного самовизначення зазначеної групи старшокласників.

В основу методичних рекомендацій покладено праці вітчизняних та зарубіжних психологів, які займалися питаннями дотичними до цієї проблематики.

Для практичних психологів соціальних педагогів, студентів відповідних спеціальностей, викладачів ВНЗ.

ISBN 978-617-7118-29-8

© УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2018

ЗМІСТ

Вступ	4
Розділ 1. Психологічні особливості самовизначення старшокласників, що опинились в складних життєвих обставинах внаслідок військових конфліктів	7
1.1. Вплив кризових життєвих подій на особистість людини	7
1.2. Особливості формування образу майбутнього у старшокласників, які пережили кризові життєві події	13
1.3. Самовизначення як головний чинник становлення особистісної зрілості людини	17
1.4. Зміст і завдання психолого-педагогічного супроводу професійного самовизначення старшокласників, що опинились у складних життєвих обставинах внаслідок військових конфліктів	20
Розділ 2. Методика психолого-педагогічного супроводу професійного самовизначення старшокласників, що опинились в складних життєвих обставинах внаслідок військових конфліктів	28
2.1. Активізація пізнавально-пошукової профорієнтаційної діяльності старшокласників	28
2.2. Допомога старшокласникам у створенні особистих професійних планів	31
2.3. Забезпечення підтримки і організація рефлексії профорієнтаційної діяльності старшокласників	42
Список використаних джерел	51
Додатки	57

ВСТУП

Профорієнтаційна робота працівників психологічної служби зі старшокласниками вважається одним з традиційних напрямів. Цей напрям доволі ґрунтовно висвітлено як у дослідженнях з проблеми професійного самовизначення особистості (Л. Божович, Є. Климов, Г. Костюк, А. Маркова К. Платонов, В. Рибалка, Б. Федоришин та ін.), так і в роботах з проблем професійної орієнтації учнівської молоді (В. Галузяк, Д. Закатнов, О. Мельник Є. Павлютенков, М. Піддячий, М. Пряжніков, М. Тименко, І. Ткачук М. Янцур та ін.). Разом з цим, нові соціально-політичні умови, у яких опинилося наше суспільство останніми роками: неоголошена війна, переселення великих мас людей, трудова міграція, соціальне сирітство, кардинальна зміна соціальних і життєвих цінностей та ін., обумовлюють необхідність по-новому подивитись на зміст, форми і методи особистісного і професійного самовизначення молоді.

Психолого-педагогічний супровід особистісного і професійного самовизначення старшокласників, що опинилися у складних життєвих обставинах внаслідок військових конфліктів розглядається нами в якості найважливішого засобу соціальної і психологічної реабілітації зазначеної категорії учнівської молоді, яку можуть забезпечити психологи закладів освіти у своїй повсякденній роботі. Для підтвердження цієї думки маємо навести ряд аргументів.

У першу чергу старшокласники відносяться до вікового періоду, який називається «рання юність» (Л. Божович, Л. Віготський, Б. Ельконін, В. Моргун та ін.). Основним змістом цього вікового періоду в розвитку індивіда, на думку багатьох авторів, якраз і є життєве самовизначення, остаточне формування життєвих цінностей, життєвих стратегій і планів, вибір професії, формування «образу-Я», формування готовності до самостійного дорослого життя, формування соціаль-

ної зрілості і соціальних компетенцій. Отже, особистісне і професійне самовизначення старшокласника якраз і входять до «зони найближчого розвитку» його особистості (Л. С. Виготський). Тобто, зони, в якій з'являються названі новоутворення, які, в решті решт, визначають долю людини на багато років наперед. Отже, робота психолога в «зоні найближчого розвитку» особистості старшокласника є принципово важливою як для досягнення завдань загального розвитку, так і для психологічної профілактики та корекції негативних, асоціальних, шкідливих для учня тенденцій.

Другою групою аргументів є розуміння соціальних і психологічних загроз соціальної ситуації розвитку старшокласників, які або постраждали, або продовжують відчувати на собі наслідки воєнних дій і життєва ситуація яких визначається як складна (СЖО). Так, за даними наших досліджень, впродовж 2015-2016 н/р до працівників служби надійшло 3 014 130 звернень від учнів, вчителів і батьків. З усіх запитів близько 20% *учнів* звертались до працівників психологічної служби з питань безпеки та захисту їх прав.

Серед питань, що турбували *батьків*, найбільш вагомими є: травматичні події (15,9%), труднощі адаптації дитини до колективу навчального закладу (12,2%) та проблеми взаємовідносин у сім'ї та родині (12,1%). Батьки зверталися до соціальних педагогів з питань допомоги дітям та сім'ям, які знаходяться у СЖО (23,3%), проблем правового характеру (15,5%), проблем взаємовідносин у сім'ї та родині (15,3%).

Основними причинами звернень *педагогів* до практичних психологів є: робота з сім'ями вимушених переселенців (33,7%), проблеми взаємовідносин у дитячому колективі (17,5%) та технології вирішення конфліктних ситуацій (15,9%). Основними проблемами звернень педагогів до соціальних педагогів - профілактика делінквентної поведінки учнів (23,6%), профілактика девіантної поведінки учнів (22,6%) та технології організації безпечного життєвого простору для учнів (10,8%).

Протягом 2015-2017 років особлива увага психологів і соціальних педагогів приділялась психологічному супроводу внутрішньо переміщених учнів і сімей (ВПО), дотриманню їх прав і свобод. У березні 2016 р. нами було проведено всеукраїнський моніторинг «Діяльність працівників психологічної служби з надання допомоги постраждалим внаслідок окупації Криму і бойових дій на Сході України».

Як показують дані, що були одержані нами, основними цільовими групами у роботі працівників психологічної служби стали: діти і сім'ї учасників АТО більше як 48 тисяч, що складає трохи більше 33% від загальної кількості тих, хто звернулись за допомогою; учні і студенти ВПО – більше 43 тисяч, що складає майже 30%; батьки учнів ВПО – майже 31 тисяча (більше 21 %).

Загальна кількість осіб, що отримали допомогу від практичних психологів і соціальних педагогів склала більше 145 тисяч. Зараз на перше місце вийшли проблеми «роботи з дітьми і сім'ями учасників АТО».

У ході всеукраїнського моніторингу «Молодь і протиправна поведінка» (грудень 2015 р.) було виявлено необхідність розробки і впровадження програм щодо профілактики явищ булінгу, дискримінації, жорстокості. Зокрема, 39% здобувачів освіти підтвердили зростання вказаного показника. Таким чином, наведені дані підтверджують визначення життєвої ситуації сучасної молоді як складної і такої, що потребує професійного втручання психологів, соціальних педагогів і соціальних працівників, громадськості.

Наведена аргументація переконує нас у тому, що повноцінна соціальна реабілітація старшокласників може бути ефективною не стільки за умови застосування окремих психореабілітаційних, психокорекційних чи психотерапевтичних програм, методик, методів чи прийомів, скільки за умови повноцінного соціального і психологічного супроводу розвитку особистості у цей віковий період, період особистісного і професійного самовизначення.

РОЗДІЛ 1. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ САМОВИЗНАЧЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ, ЩО ОПИНИЛИСЬ В СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ ВНАСЛІДОК ВІЙСЬКОВИХ КОНФЛІКТІВ

1.1. Вплив кризових життєвих подій на особистість людини

Від самого початку складних і драматичних соціально-політичних подій, які переживає українське суспільство сьогодні, одними з перших, хто почав надавати психологічну допомогу постраждалим, це працівники психологічної служби у системі освіти. До працівників служби за допомогою зверталися і учасники подій, і їхні діти, і також інші учні закладу освіти, їхні батьки, педагоги, всі ті, на чій долі наклали свій відбиток військові дії. Нажаль, надавати кваліфіковану допомогу постраждалим, які мають гострий стресовий розлад або посттравматичний стресовий розлад на той час були готові лише окремі фахівці, тому вкрай необхідним було організувати навчання працівників психологічної служби з цих питань. На сьогодні вже достатньо велика кількість працівників служби підвищила свою кваліфікацію з питань психологічної підтримки учасників військових дій, членів їхніх сімей, та роботи з дітьми, які отримали психологічну травму.

За останні чотири роки напрацьований значний досвід роботи з зазначеною категорією осіб. Наразі маємо вже достатньо і наукової і методичної літератури, яка висвітлює основні підходи до розуміння змісту і сутності поняття психотравма, види, типи, форми, ефекти дії психотравм на людину.

Аналіз світової практики організації психосоціальної допомоги постраждалим від травматичних подій свідчить про те, що травмуюча подія не завжди має своїм наслідком

психічний розлад, у деяких випадках вона навіть може стати для людини поштовхом до позитивних змін, стимульованих життєвими випробуваннями. Відповідно цього і в наукових дослідженнях можна виділити три основних напрями, які відрізняються між собою за тим, на якому з наслідків дії травмуючої події на особистість дослідники акцентують свою увагу.

У центрі уваги представників першого напрямку – травматичний стрес і психічні розлади, спровоковані травмуючими подіями Цей напрям розроблявся переважно лікарями-психотерапевтами. Узагальнюючи численні дослідження в області травматичного стресу, Н. Тарабріна дає йому таке визначення: стрес стає травматичним, коли результатом його впливу є порушення в психічній сфері, яке відбувається за аналогією з фізичними порушеннями. В цьому випадку порушується структура «самості», когнітивна модель світу, афективна сфера, неврологічні механізми, що керують процесами навчання, система пам'яті, емоційні шляхи навчання. У ролі стресора в таких випадках виступають травматичні події – екстремальні кризові ситуації, що мають потужний негативний наслідок, ситуації загрози життю для самого себе або значущих близьких. Такі події докорінно порушують почуття безпеки індивіда, викликаючи переживання травматичного стресу, психологічні наслідки якого різноманітні. Факт переживання травматичного стресу для деяких людей стає причиною появи у них в майбутньому посттравматичного стресового розладу. Посттравматичний стресовий розлад авторка визначає як неспокійну відстрочену реакцію на травматичний стрес, здатний викликати психічні порушення практично у будь-якої людини [34, с.15-16].

Представники другого напрямку зосереджуються на здатності людини протистояти дії стресорів. У межах цього напрямку в дослідженнях зарубіжних вчених було введено поняття резилієнс (resilience). У психологічному сенсі резилієнс розуміється як здатність людини протистояти дії стресорів

без потрапляння у стани, пов'язані з психічними розладам [20, с. 12-15].

Аналіз психолого-педагогічних джерел та дослідницьких даних, отриманих під час впровадження низки проектів психосоціальної допомоги дітям на Сході України, які були реалізовані в системі освіти України дослідницьким колективом НаУКМА у співпраці з Українським науково-методичним центром практичної психології і соціальної роботи НАПН України, дозволив виокремити такі складники резилієнс у дітей:

1. Базова позитивна життєва позиція (спокійно-позитивний емоційний фон життя; базове почуття безпеки та суб'єктивне благополуччя; позитивне мислення).

2. Оптимістична налаштованість, життєстійкість самоєфективність (оптимізм, здатність зберігати відчуття перспективи та надію; використання активних і продуктивних стратегій опанування; контроль, прийняття ризику; самоєфективність).

3. Навички та якості, що допомагають розв'язанню проблем (інтелект, конструктивне мислення, інтелектуально-особистісний потенціал подолання; здатність знаходити альтернативи, різні варіанти розв'язання проблеми, гнучкість, креативність; здатність формувати план дій, наполегливість і поступовість в його реалізації).

4. Соціальні зв'язки, стосунки з оточенням, здатність надавати та отримувати допомогу; здатність до підтримування стосунків, дружби, кооперації, солідарність [20, с. 19-22].

До цього напрямку можна віднести роботи і таких вітчизняних науковців як Т. Яценко, В. Романовський та ін. у яких схильність особистості уникати психічних травм розуміється як вияв психологічної гнучкості, уміння ефективно вирішувати потенційно травматичні життєві проблеми, здатність адаптуватися передбачати, вгадувати, інтуїтивно прогнозувати можливі психотравмуючі впливи навколишнього середовища і вчасно вживати відповідних заходів [45, с.7].

Представники третього напрямку акцентують свою увагу

на посттравматичному зростанні, тих позитивних змін, які виникають у людини в результаті кризових випробувань. Поняття «посттравматичне зростання» (posttraumatic growth) завдячує своєю появою Р. Тедескі та Л. Калхуну, дослідники описують його як ситуацію, за якої розвиток особистості, принаймні, в окремих сферах, після кризової життєвої події перевищив той свій рівень, який був до кризи. Тобто, людина не просто повернулася до початкового стану, але й вдосконалилась у деяких, дуже важливих для неї сферах [35; 46].

Необхідно підкреслити, що дослідження з зазначеного напрямку здійснювались і вітчизняними науковцями. Результати наукових розвідок співробітників лабораторії соціальної психології особистості Інституту соціальної і політичної психології НАПН України свідчать, що життєва криза, як певний екстремум буття, може стати рушійною силою особистісної світобудови. Кризові випробування стимулюють до якомога повнішого усвідомлення фундаментальних, базових цінностей, до пошуку покликання, розуміння власної ролі у всьому, що відбувається, переживається, згадується, передбачається, планується. Криза підштовхує людину до автономізації, до дедалі більшої незалежності від оцінок, очікувань, сподівань, вимог свого оточення. Вдало проходячи кризові випробування, людина вчиться приймати основні життєві рішення все більш самостійно і відповідально, прислуховуючись передусім до себе, намагаючись бути вірною своїм життєвим орієнтирам. Криза дає простір для розвитку креативності, вимагаючи від людини нового погляду на все, що відбувається, нових інсайтів, гірких і радісних прозрінь. Криза веде до прийняття реальності такою, якою вона насправді є. Переживаючи кризу, людина вимушена відмовлятися від ілюзій щодо самої себе, свого оточення, навколишнього світу, і цей процес вимагає часу, терпіння, віри у власні сили [34 с.76].

Співробітниками згаданої лабораторії також визначено чотири основні вектори роботи людини над собою для підтримання психічного здоров'я в умовах травматизації – це

підвищення самоприйняття, комунікативної компетентності, самореалізованості і цілісності.

1. Підвищення самоприйняття не передбачає зниження рівня вимогливості до себе, відмови від відповідальності і самодисципліни чи безмежної поблажливості до власних недоліків і помилок. Поліпшення самоприйняття – це, насамперед, розвиток рефлексивності. Мішені внутрішніх зусиль: формування звички до перманентного самоспостереження; осмислення власного ставлення до змінюваних життєвих обставин; вчасна увага до внутрішніх суперечностей, які виникають.

2. Висока комунікативна компетентність не передбачає збільшення кількості знайомих, друзів, інтенсивності спілкування у соціальних мережах. Досягнення більш високого рівня комунікативної компетентності – це перш за все увага до формування загального доброзичливого ставлення до оточення. Мішені внутрішніх зусиль: зростання толерантності до інакшості тих, хто поруч, їхньої несхожості на нас, інших цінностей і пріоритетів; розвиток емпатійності, чуйності до переживань тих людей, з ким нас зводить доля; формування поступливості, здатності до компромісів заради взаєморозуміння і співробітництва.

3. Продуктивна самореалізація не передбачає здатності заробляти великі гроші, досягати кар'єрних висот чи безмежної влади. Досягнення більш високого рівня реалізованості та самоефективності – це розгортання внутрішнього потенціалу, віднайдення власного призначення. Мішені внутрішніх зусиль: активізація уваги до власних зацікавлень, здатностей, обдаровань; розвиток довготривалої мотивації, формування здатності долати перешкоди; щоденна стимуляція креативності і віри у власні сили.

4. Особистісна цілісність не передбачає прагнення стабільних умов існування, пошуку прогнозованості і передбачуваності. Досягнення більшої цілісності – це передусім розвиток почуття власної неперервності, текучості, змінюваності.

Серед головних мішеней внутрішніх зусиль слід назвати розвиток здатності поєднувати власне минуле, теперішнє і майбутнє, формування готовності до ціннісно-сислового оновлення під впливом життєвих несподіванок та роботу над життєстійкістю, здатністю сприймати випробування як стимул для зростання [35].

Здійснення синтезу трьох згаданих напрямів наукових досліджень та аналіз і узагальнення чотирирічного досвіду роботи працівників психологічної служби з надання психосоціальної допомоги дітям, які пережили кризові життєві події, дозволив визначити мету і завдання надання психолого-педагогічної допомоги дітям зазначеної категорії в умовах закладу освіти.

Отже, головною метою здійснення корекційно-розвивальної психолого-педагогічної роботи щодо допомоги дитині, яка пережила кризові життєві події, є сприяння збереженню її в статусі продуктивного суб'єкта діяльності, особистості та індивідуальності, здатної до позитивної взаємодії зі світом, людьми і собою.

Визначена мета досягається шляхом вирішення, у роботі з дітьми, таких **завдань**:

- сприяння стабілізації емоційного стану та раціональному сприйняттю своєї життєвої ситуації;
- формування конструктивних способів вирішення складних життєвих ситуацій;
- активізація процесів самопізнання, самоприйняття, саморегуляції і самоконтролю;
- надання допомоги у побудові позитивного образу майбутнього;
- сприяння прийняттю на себе відповідальності за власне майбутнє;
- розвиток соціальної компетентності та соціальної активності, оволодіння стратегіями успішної поведінки;
- формування спрямованості на особистісний розвиток і соціальну реалізацію [45].

Одним з найважливіших принципів, на яких ґрунтується психосоціальна підтримка дітей, які пережили кризові життєві події, це принцип врахування вікових особливостей, відповідно якого специфіка цієї роботи повинна бути диференційованою, відповідно до вікових особливостей дітей.

1.2. Особливості формування образу майбутнього у старшокласників, які пережили кризові життєві події

Старшокласники – це віковий період психічного розвитку дитини, на межі старшого підліткового та раннього юнацького віку, якій Л. Божович називає перехідним періодом від дитинства до дорослості, впродовж цього періоду ламаються і перебудовуються всі ставлення дитини до оточуючого світу та самої себе.

Соціальна ситуація розвитку в ранній юності полягає в тому, що молода людина знаходиться на порозі вступу в самостійне життя. Центральним новоутворенням молодшого юнацького віку, на думку переважної більшості сучасних вчених (К. Абульханова-Славська, Б. Ананьєв, Л. Божович, Г. Костюк, О. Леонтьєв, К. Платонов, С. Рубінштейн та ін), яке виконує інтегративну функцію й дозволяє зрозуміти весь симптомокомплекс віку і його феноменологію, є спрямованість у майбутнє та пов'язані з ним особистісне і професійне самовизначення. Проблеми конструювання подальшого життєвого шляху, самовизначення, наголошує Л. Божович, перетворюються у афективний центр життєвої ситуації юнака [4; 43].

Важливим моментом у становленні особистості старшокласника є відчуття власного світу, що виявляється у формі переживань власної індивідуальної цілісності та неповторності. Відбувається інтеграція розвитку самосвідомості. На думку Е. Еріксона, молодший юнацький вік тісно пов'язаний із кризою ідентичності — відчуттям індивідуальної са-

мототожності, цілісності. Молода людина переживає кризу пов'язану з необхідністю самовизначення, яка має вигляд цілої низки соціальних та особистих виборів і ідентифікацій. Від якісних характеристик ідентичності залежить функціональність особистості у дорослому самостійному житті.

Аналізуючи можливі варіанти формування ідентичності, Е. Еріксон і Дж. Марсія прийшли до висновку, що вони різняться між собою за двома такими параметрами:

1. наявність або відсутність кризи – стану пошуку ідентичності (дослідження альтернатив);
2. наявність або відсутність одиниць ідентичності – особистісно значущих цілей, цінностей, переконань (прийняття відповідальності).

В результаті старшокласник може опинитися в одному з чотирьох статусів.

Перший статус Е. Еріксон назвав статусом *передчасної ідентичності* (низьке дослідження альтернатив, висока відповідальність). Старший школяр, який знаходиться в цьому статусі має певний склад цілей, цінностей і переконань, але він не переживав стану кризи ідентичності, тобто процесу прийняття власних рішень.

Другий статус – *дифузна ідентичність* (низьке дослідження альтернатив, низька відповідальність) – вказує на те, що особистість не пройшла через стадію прийняття рішень і не прийняла їх.

Третій статус – це статус *мораторію* (високе дослідження альтернатив, низька відповідальність). Дж. Марсія, як і Е. Еріксон, застосовують цей термін стосовно особистості, що перебуває в стані кризи ідентичності і активно намагається вирішити її, для чого випробовує різні варіанти.

Четвертий статус (високе дослідження альтернатив, висока відповідальність) – це досягнення ідентичності, тобто *самовизначення* (високе дослідження альтернатив, висока відповідальність). Така особистість знає, хто вона і чого вона прагне, і відповідно структурує власне життя [17].

Особливість ситуації самовизначення старшокласників, чия життєва ситуація ускладнилась внаслідок військових конфліктів, полягає в тому, що вони у свої плани на майбутнє мають внести суттєві корективи, які впливають з їхнього актуального становища. Зміст цілей, стратегій і тактик їх досягнення та активність старшокласників у їх здійсненні залежить від того, відчують вони себе здатними долати перешкоди чи жертвою обставин.

Важливі орієнтири щодо розуміння наслідків кризових життєвих подій на процеси особистісного розвитку старшокласників та змісту психолого-педагогічної допомоги їм містяться у роботі «Психологічна феноменологія екологічної катастрофи (на матеріалах Чернобильської катастрофи)» [29].

Згадана робота є результатом зусиль великого колективу фахівців. Дослідження проводилося впродовж десяти років, з 1987 по 1997 рік, на контингенті осіб, які опинились у складних життєвих обставинах внаслідок Чернобильської катастрофи та інших екстремальних подій, загальна кількість обстежених дітей наближалась до п'яти тисяч осіб.

За результатом аналізу матеріалів дослідження авторами, стосовно показників які характеризують особистісні проблеми старшокласників переселених з району радіологічного забруднення, зроблено такі висновки.

Формування в багатьох переселених старшокласників комплексу “жертви” зробило для них суб’єктивно недоцільним набуття освіти, створення сім’ї тощо, всього того що входить до поняття “нормального життєвого шляху”. Тому значна частина досліджуваного контингенту старших школярів вважало планування марним заняттям. У плануванні життя у більшості з них випадала середньострокова перспектива.

Досліджуючи уявлення учнів про можливості реалізації значимих цінностей у майбутньому, науковці виявили значну різницю між значимістю цінностей і уявленням про

імовірність їх реалізації, тобто старшокласникам-переселенцям значимі життєві цінності здавались майже недосяжними. Також вони вважали, що в майбутньому їх очікують матеріальні утруднення і погіршення здоров'я. При визначенні можливих причин невдач у майбутньому старшокласники-переселенці демонстрували асиметрію атрибутивного стилю в бік переваги зовнішніх, незалежних від них обставин на протигагу їхній внутрішній активності у подоланні ускладнень та перешкод.

Увагу дослідників привернули також показники, які свідчать про особистісну дисгармонію, відсутність у старшокласників-переселенців бажання (а може і страх) зазирнути у своє майбутнє, тому що не чекали від майбутнього нічого позитивного. Натомість старшокласники-переселенці очікували у майбутньому події про які їхні однолітки з контрольної групи і не згадували, це – тяжкі захворювання і смерть батьків, власні хвороби, інвалідність смерть. Загалом, очікувана старшокласниками-переселенцями тривалість життя порівняно з контрольною групою, в середньому, виявились меншою на 11 років.

Отже для старшокласників-переселенців Чорнобильська катастрофа була значною віхою на життєвому шляху, дуже важливий факт минулого, який визначав сьогодення, та який негативним чином вплинув на їхні життєві плани і перспективи [29].

Базуючись на вищезазначеному, можна зробити висновок про те що центральне новоутворення ранньої юності -- спрямованість у майбутнє (саме те новоутворення, що знаходиться у старшого школяра ще у стадії формування) виявилось найбільш вразливим до травмуючих чинників в умовах кризової життєвої ситуації. Тому одним з найважливіших напрямів психосоціальної допомоги старшокласникам, які опинились у складних життєвих обставинах внаслідок кризових подій, є додаткова психолого-педагогічна підтримка у формуванні цього новоутворення, тобто пси-

холого-педагогічний супровід їхнього особистісного і професійного самовизначення.

1.3. Самовизначення як головний чинник становлення особистісної зрілості людини

Аналіз поглядів вчених на складові і механізми процесу самовизначення особистості дозволяє зробити висновок про його складність та багатоаспектність. Особливістю сучасних підходів до вивчення сутності самовизначення є аналіз цієї проблеми з позицій особистісного і соціального розвитку особистості.

Перебіг процесу особистісного самовизначення підлітків Л. Божович пов'язує із розвитком їхнього самопізнання як психічної активності, спрямованої ними на самих себе. У своїх роботах дослідниця трактує процес особистісного самовизначення молодих людей як складний процес пошуку свого життєвого шляху, «остаточного включення себе в життя соціального цілого на основі визначення свого призначення і вибору своєї основної життєвої справи» [4]. Вчена також наголошувала на двоплановісті процесу професійного самовизначення, яке здійснюється «і через конкретний професійний вибір і через загальні, позбавлені конкретності пошуки сенсу свого існування» [4, с. 393].

У працях вітчизняних вчених (Б. Мещеряков, В. Зінченко, Є. Рапацевич [20]) процес особистісного самовизначення виступає головним механізмом становлення особистісної зрілості. В основі цього процесу лежить усвідомлений вибір людиною свого місця в системі соціальних відносин. За такого підходу професійне самовизначення розглядається як складова частина особистісного самовизначення людини, яка забезпечує їй через вибір способу життя, сфери трудової діяльності й конкретної професії входження в певну соціально-професійну групу. Вчені наголошують, що поява потреби в самовизначенні свідчить про досягнення осо-

бистістю досить високого рівня розвитку, для якого є характерним прагнення зайняти власну, досить незалежну позицію в структурі інформаційних, ідеологічних, професійних, емоційних та інших зв'язків з оточуючими людьми [21].

Професійне самовизначення, на думку А Маркової, це визначення людиною себе щодо вироблених у суспільстві (і прийнятих даною людиною) критеріїв професіоналізму. Одна людина вважає критерієм професіоналізму просто факт приналежності до професії або одержання фахової освіти, і, відповідно, оцінює себе з цих позицій. Інша обирає критерієм професіоналізму індивідуальний творчий внесок у свою професію, збагачення своєї особистості засобами професії, а, отже, й по іншому з цієї високої «планки» себе самовизначає й далі самореалізує. Динаміка професійного самовизначення складається із зміни ставлення до себе й зміни критеріїв цього ставлення [12, с 87].

Сутністю професійного самовизначення, наголошує М. Пряжников є «самостійне й усвідомлене знаходження смислів виконуваної роботи й всієї життєдіяльності в конкретній культурно-історичній (соціально-економічній) ситуації» [28].

Згідно з концепцією Л. Мітіної процес професійного розвитку є процесом конструювання людиною своєї суб'єктності. Як провідний чинник при цьому розглядається внутрішнє середовище особистості, її активність. Відштовхуючись від відомого розмірковування С. Рубінштейна про два способи існування людини, Л. Мітіна обґрунтувала своє положення про дві моделі професійної праці: перша – це модель адаптивної поведінки; друга – модель професійного розвитку [15, с. 208–231].

На винятково важливому значенні суб'єктної активності особистості в процесі самовизначення наголошує і О. Мельник [12]. Тільки як активний суб'єкт профорієнтаційної діяльності особистість здатна здійснювати свідомі дії і вчинки, робити самостійний вибір, планувати свою діяль-

ність (ставити цілі, визначати напрями, способи і засоби їх досягнення) і рухатися до визначеної мети. Характерними і, значною мірою, обов'язковими якостями суб'єкта такої самодіяльності, на думку вченого, мають бути самовимогливість, ініціативність, наполегливість, стійкість, відповідальність, домінування інтернальності над екстернальністю і самодостатність. Саме завдяки таким особливостям суб'єктної активності, особистість в змозі спрямувати свою профорієнтаційну діяльність на перетворення зовнішнього об'єктивного світу (ситуації професійного самовизначення), у відповідності із сформованими намірами та планами, і на самого себе, зосередитись на процесах цілеспрямованого саморозвитку. Окреслені напрями активності є взаємообумовленими і взаємопов'язаними формами профорієнтаційної самодіяльності учня: зовнішньою – активність в об'єктивно заданому соціальному середовищі, використання його потенцій, визначення пріоритетів, залучення допоміжних і виключення несуттєвих факторів; внутрішньою – самопізнання, самооцінка, самовдосконалення й саморозвиток професійно-важливих якостей до рівня заданих професійною спільнотою норм, правил і приписів [13, с. 299–308].

Спорідненим поняттю самовизначення є поняття життєвий шлях особистості. Здійснення життєвий шляху особистістю також відбувається у її взаємодії, як суб'єкта активності, з її життєвими обставинами, в яких ця активність і здійснюється. Життєвий шлях особистості В. Панок визначає як сукупність подій та обставин індивідуального розвитку, які вирішальним чином вплинули на формування особистості та зумовили її структуру та основну життєву проблематику. До життєвих обставин вчений відносить сукупність соціальних, біологічних та екологічних чинників, що діють на людину протягом усього її життя, обумовлюючи індивідуально неповторну «особисту історію» та індивідуальність кожної особи [19].

Узагальнюючи сучасні підходи до проблеми самовизна-

чення С. Чистякова наголошує, що одним з найважливіших факторів самовизначення і професійного розвитку є внутрішня сфера особистості, її активність і потреба у повноцінній самореалізації.

Професійне самовизначення дослідниця визначає як процес формування ставлення особистості до себе як суб'єкта майбутньої професійної діяльності, знаходження себе в образах професійного світу, що допоможе підготувати людину до можливої зміни професії адаптації до мінливих умов життя і професійної діяльності [42].

Отже, поняття «самовизначення» розглядається дослідниками в контексті таких понять, як «его-ідентичність», «життєвий шлях особистості», «самореалізація», «саморозвиток» і розуміється як тривалий процес розвитку особистості, що передбачає внутрішню активність людини у формуванні перспективи особистісного та професійного становлення, проектуванні життєвих стратегій, тобто передбачає наявність такої стратегічної характеристики особистості, як її суб'єктність.

1.4. Зміст і завдання психолого-педагогічного супроводу професійного самовизначення старшокласників, що опинились у складних життєвих обставинах внаслідок військових конфліктів

На підставі аналізу психолого-педагогічних джерел, розглянутих нами вище, можна стверджувати, що процес професійного самовизначення старшокласників, які пережили кризові життєві події можна розглядати, як процес їхньої психологічної реабілітації.

Обов'язковими умовами психолого-педагогічного супроводу професійного самовизначення старшокласників зазначеної категорії є такі:

- по-перше, зміст психолого-педагогічного супроводу цього процесу має будуватися з урахуванням особливостей

ситуації, у якій учні опинилися;

- по-друге, цей супровід, в першу чергу, має орієнтуватися на особистісний розвиток старшокласників, їх збереженні в статусі ефективних суб'єктів діяльності, здатних до побудови образу власного професійного майбутнього і вирішення практичних завдань його досягнення, а вже потім – на конкретний професійний вибір;

- по-третє, на протигагу характерному для старшокласників означеної категорії, песимістичному баченню власного майбутнього, особливу увагу варто приділяти сприянню їхній оптимістичній налаштованості у побудові життєвих перспектив, формуванню в них спрямованості на майбутній професійний успіх.

Охарактеризуємо зміст психолого-педагогічного супроводу професійного самовизначення старшокласників, що опинились у складних життєвих обставинах внаслідок військових дій.

Основу для побудови образу власного професійного успіху складають уявлення людини про обрану або ж бажану професійну сферу.

Складовими цього уявлення є такі знання:

– про зміст та умови праці за професією (предмет і результат праці; знання і вміння, необхідні для виконання роботи як загальні, так і спеціальні; система професійної підготовки, професійного зростання та самовдосконалення; індивідуальний чи командний характер роботи; умови праці, до яких належать кліматичні фактори, санітарно-гігієнічні умови, режим праці і відпочинку, професійні обов'язки);

– стан і перспективи розвитку професій обраної сфери на ринку праці (регіональна потреба у кадрах як актуальна так і перспективна; конкуренція за робочі місця);

– вимоги професії, що висуваються до особи, яка бажає нею оволодіти (вимоги до фізичних даних, психологічних якостей).

Професійний успіх має визнаватись не тільки самою осо-

бистістю, але й соціальним оточенням, суспільством. Успішна особистість має бути продуктивним членом суспільства, тому важливим, на нашу думку, є розуміння старшокласником соціального значення майбутньої професії, вироблених у суспільстві норм, критеріїв професіоналізму і яку користь він, як професіонал, зможе принести суспільству.

У працях багатьох дослідників експериментально доведено, що додавання до предмету своєї діяльності певної соціальної значимості викликає посилення активності людини, її зацікавлене ставлення до діяльності та її продукту. Для особистості в цьому випадку стає властивим «прогресивний мотиваційний профіль», що означає перевищення загального рівня розвивальних мотивів над середнім рівнем мотивів підтримки, і «стенічний» тип емоційного профілю – схильність до активних, діяльних переживань [15, с. 26].

Для побудови уявлення про особистий професійний успіх молодій людині потрібно мати знання не тільки про професії обраної сфери, їхні вимоги до фізичних і психологічних якостей фахівця, а й про саму себе, про особливості свого мислення, уваги, пам'яті, а також про свої реальні і потенційні можливості, інтереси, здібності, потреби і бажання. Крім того, старшокласникові для забезпечення його профорієнтаційної активності важливо знати також свої можливості у звичайному стані й у стані напруги.

Проте скласти про самого себе єдине несуперечливе уявлення для старшокласника досить складно, адже він отримує інформацію про себе з різних джерел. І якщо у молодшого підлітка самооцінка визначалась оцінкою оточуючих, то в юнацькому віці мають з'явитися власні критерії оцінювання: власне уявлення про себе, сформоване на основі досвіду діяльності, успішного або невдалого; порівняння себе, власних вчинків, пріоритетів і переваг з іншими людьми, ровесниками, батьками та іншими значущими дорослими, тому йому надзвичайно важливо отримати від психолога допомогу в цьому процесі.

У своїй профорієнтаційної діяльності старшокласник зустрічає різноманітні труднощі і проблеми, деякі з них він успішно долає, а деякі ні. Переживання, позитивні або негативні, викликані успіхом або невдачею, створюють напруженість для учня, і від того, яким чином відбудеться вирішення цієї проблеми, залежить напрям його подальшої діяльності, спрямує він її на успіх чи на уникнення невдачі.

У дослідженні М. Батуріна експериментально доведено, що успіх і невдача надають регулювальний і формувальний вплив на самооцінку, рівень домагань, мотивацію, атрибуцію результатів, оцінку інших осіб, які виконували спільну діяльність або навіть не брали участь в ній. Під впливом успіху або невдачі відбувається зміна наполегливості при виконанні дій, зміна в перевазі одних видів діяльності над іншими, підвищення або зниження результативності наступних циклів або нової діяльності [3, с. 35–38].

Для розкриття сутності регуляції профорієнтаційної діяльності самооцінними переживаннями успіху/невдачі звернемось до теорії мотивації досягнення успіху в діяльності, розробленої Д. Макклелландом, Дж. Аткинсоном, Х. Хекхаузенем та ін.. Діяльність досягнення, за визначенням Х. Хекхаузена, передбачає прийняття на себе зобов'язання відповідати стандартам якості виконання діяльності та її результатів та самооцінювання після здійснення діяльності з багатьма наслідками, які з цього впливають [40].

У працях Дж. Аткинсона [46] мотивація досягнення розглядається як складне утворення в якому дослідник виділяє дві мотиваційні тенденції: прагнення до успіху й прагнення до уникнення невдач, при цьому поведінка людей, умотивованих на досягнення успіху і на уникнення невдачі суттєво відрізняється.

Мотивовані на успіх зазвичай у своїй діяльності ставлять мету, досягнення якої буде розцінюватися ними як успіх (значний або значимий для них). Вони активно включаються в діяльність і розраховують на те, що досягнуть успіху.

Необхідна для досягнення мети робота викликає у них позитивні емоції, увага зосереджена на досягненні поставленої мети. Такі люди зазвичай домагаються як життєвого так і професійного успіху.

Мета ж діяльності людей, умотивованих на уникнення невдачі, ґрунтується не на тому, щоб досягнути успіху, а на тому, щоб уникнути невдачі. Мотивовані на невдачу виявляють невпевненість у собі, не вірять в можливість досягти успіху, бояться критики. Також вони не переживають позитивних емоцій задоволення від діяльності, а навпаки – з роботою асоціюють негативні емоційні переживання. У результаті така людина не досягає успіхів ані в житті, ані у професійній діяльності [46].

Одним з основних положень теорії мотивації досягнення є визначені Х. Хекхаузенем такі три групи показників розвитку мотивації досягнення, які визначають індивідуальні відмінності у сформованості у людини цього мотиву:

- привабливість успіху (привабливість для людини особистого успіху в певній діяльності);
- особистий стандарт діяльності (рівень домагань);
- тип атрибуції результатів діяльності [40].

Особистий стандарт діяльності або рівень домагань – це ступінь складності завдань, які людина ставить перед собою. Якщо людина ставить перед собою завдання, які відповідають її реальним можливостям, вірно оцінивши труднощі, з якими вона стикнеться, це свідчить про адекватність її рівня домагань.

Атрибуція досягнень – це процес приписування або пояснення людиною причин досягнутих результатів (успіхів або невдач) своїх і сторонніх дій. Існують індивідуальні переваги (асиметрія) вибору причин досягнення успіху і невдачі. Стиль атрибуції – стійка готовність людини приписувати причини успіху і невдачі певному поєднанню параметрів.

У поясненнях своїх успіхів і невдач між людьми з вираженими мотивами досягнення успіху і уникнення невдачі

існують певні відмінності. У той час як мотивовані на успіх частіше пояснюють свій успіх наявними у них здібностями, а невдач – недостатністю зусиль або випадком, мотивовані на уникнення невдачі свій успіх скоріше схильні пояснювати випадковим збігом обставин, а невдачу – відсутністю в них відповідних здібностей.

Коли орієнтовані на невдачу люди встановлюють для себе надвисокі стандарти і, закономірно, отримують невдачу, то тим самим вони обмежують можливості для позитивних переживань, пов'язаних з самооцінкою своєї діяльності, схильючись при цьому, в силу типу атрибуції, якому вони віддають перевагу, до пояснення невдалого виконання надто складного завдання браком здібностей у себе. Якщо ж орієнтовані на невдачу встановлюють для себе надмірно низькі стандарти, вони, очевидно, прагнуть захистити себе від негативної самооцінки, не маючи можливості приписати успіх у вирішенні занадто легких завдань своїм здібностям. Орієнтовані ж на успіх – при реалістичному стандарті отримують приблизно рівне число успіхів і невдач, причому відповідно з властивим їм атрибутивним стилем успіхи сильніше позитивним чином позначаються на їх самооцінці, ніж невдачі.

Отже, розвиток у старшокласників, які пережили кризові життєві події, спрямованості на досягнення успіхів передбачає роботу з ними у таких напрямках:

- формування адекватної самооцінки;
- формування реалістичного рівня домагань та відпрацювання реалістичного цілепокладання;
- корекції поведінки після невдачі, тобто розвитку тенденції повернення до вирішення завдання, в якій вони зазнали невдачі;
- навчання конструктивній атрибуції своїх успіхів і невдач;
- розвиток почуття підконтрольності ситуації, що складається, впевненості в тому, що багато чого залежить від самої діючої особи.

Старшокласникові, що самовизначається також необхідна допомога у формуванні професійних намірів, які передбачають не тільки постановку мети, але й розмірковування над способами її досягнення тобто програмою досягнення успішного професійного майбутнього.

Для досягнення терапевтичного ефекту у роботі з зазначеною категорією старшокласників недостатньо лише сформувати в них відповідну мотивацію. Важливо включити їх у безпосередню практичну діяльність професійної спрямованості.

Для успішного вирішення практичних профорієнтаційних завдань, старшокласники мають їх конкретизувати, деталізувати, розподілити у часі. Планування профорієнтаційної діяльності старшокласниками дозволить їм сформувати необхідні навички, які, безумовно, стануть в нагоді в майбутньому для успішної реалізації своїх професійних проєктів.

Включаючись у діяльність, пов'язану з вирішенням практичних профорієнтаційних завдань, старшокласник має самостійно зорієнтуватися в ситуації, оволодіти необхідними знаннями, вірно визначити ціль (відповідно до наявної ситуації, яка визначає реальність і досяжність цілі), деталізувати конкретні способи і засоби своєї діяльності, діє – і нарешті він досягає мети або зустрічається з різного роду проблемними ситуаціями, і сам або з допомогою дорослих їх долає. І від того, чи буде ним зафіксований досвід вирішення проблеми, залежатиме його подальший поведінковий сценарій у подібних ситуаціях. Учень може розгубитись і знову потребувати допомоги дорослих, а може згадати алгоритм вирішення такої проблеми і використати його у актуальній ситуації, а може таким алгоритмом поділитися з друзями, і тоді вже й вони знатимуть, як діяти у схожих обставинах.

Діяльність в психологічному плані є циклічним процесом, який розпочинається з механізмів цілепокладання і че-

рез ряд опосередкувань, з допомогою механізмів проблематизації. завершується змінами особистісної ідентифікації. Згадані вище зміни здійснюються як зміна «образу Я» особистості, а в найбільш значущих ситуаціях як зміна «Я-концепції» особистості. У будь-якому випадку це призводить до зміни простору постановки можливих цілей діяльності, до переживання нових можливостей, нових «можу», «хочу», «дію» [44, с. 6].

Отже, саме через ситуації у яких старшокласник являється суб'єктами профорієнтаційного процесу, здійснює свідомі дії і вчинки, планує і регулює свою діяльність і рухається до визначеної мети відбувається корекційний вплив, гармонізується така важлива і частина особистості старшокласника, як «Я-концепція».

Базуючись на вище означеному, можна зробити висновок, що змістом психолого-педагогічної допомоги у професійному самовизначенні старшокласників, що пережили кризові життєві події є сприяння їхній цілеспрямованій пізнавально-пошуковій, проектно-конструктивній, і рефлексивно-регулятивній діяльності. Ця діяльність спрямована на: формування у старшокласників власного уявлення про особистий професійний успіх в обраній професійній сфері; на конструювання індивідуального професійного, соціального і особистісного успішного професійного проекту; активізацію на підставі набутого досвіду рефлексії власної стратегії і способів практичної реалізації проекту досягнення професійного успіху.

Реалізація означеного змісту має відбуватися в процесі виконання таких психолого-педагогічних завдань.

1. Активізація пізнавально-пошукової профорієнтаційної діяльності старшокласників.
2. Допомога старшокласникам у створенні особистих професійних планів
3. Забезпечення підтримки і організація рефлексії профорієнтаційної діяльності старшокласників.

РОЗДІЛ 2. МЕТОДИКА ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОГО СУПРОВОДУ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ, ЩО ОПИНИЛИСЬ В СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ ВНАСЛІДОК ВІЙСЬКОВИХ КОНФЛІКТІВ

2.1. Вплив кризових життєвих подій на особистість людини

Реалізувати визначені у першому розділі зміст і завдання психологічного супроводу професійного самовизначення старшокласників, що опинились у складних життєвих обставинах внаслідок військових дій можливо різними шляхами, використовуючи різні форми і методи профорієнтаційної роботи.

Ми пропонуємо для використання працівниками психологічної служби закладів освіти методику, яка передбачає послідовне виконання зазначених завдань. Впровадження цієї методики передбачає співпрацю і координацію зусиль практичного психолога і соціального педагога у процесі психолого-педагогічного супроводу професійного самовизначення старшокласників.

Перше з визначених завдань – активізація пізнавально-пошукової діяльності старшокласників – виконується у процесі оволодіння старшокласниками змістом **курсу профорієнтаційного спрямування «Професійний успіх: стратегія руху» (для 10-11 класів)** [22, 38] (див. додаток А). Цей курс може викладатись і практичним психологом і соціальним педагогом.

Головна мета курсу – формування компетентності старшокласників у виборі майбутньої професії.

Ця мета реалізується у процесі вирішення таких завдань:
- формування системи знань старшокласників про про-

фесії обраної сфери, їхній стан, перспективи на ринку праці та професійні вимоги;

- активізація процесів самопізнання, самооцінки своїх здібностей, можливостей та пріоритетів у професійній діяльності;

- ознайомлення з можливостями особистісного розвитку і соціальної реалізації у визначеній професійній сфері.

Означена вище логіка відображена в трьох розділах курсу. У першому розділі «Виклики сучасного ринку праці» інтегровано знання про сучасний стан та перспективи розвитку ринку праці, види професійної діяльності та їхні вимоги до людини; у другому – «Ресурси особистості і професійний успіх» – поєднано знання про індивідуальні особливості учня, та їх урахування для вибору професії, значення активності особистості, розвитку її вольових якостей для досягнення професійного успіху, а також про можливості особистісного розвитку у професійній діяльності; третій – «Стратегії професійного успіху» – містить знання про можливості соціальної реалізації у професії, правила конструювання стратегії досягнення професійного успіху.

Розглянемо теми, які мають домінуюче значення для роботи з старшокласниками, які опинились у складних життєвих обставинах внаслідок військових дій. Ці теми сприяють активізації роздумів учнів про сутність особистого професійного успіху в житті людини.

Вступне заняття присвячене питанням значення професійної успішності для особистості і для суспільства. Важливо звернути увагу старшокласників на тому, що професійний успіх є необхідною частиною життєвого успіху людини. Вивчення першого розділу «Виклики сучасного ринку праці» починається з теми «Сучасний ринок праці», під час розгляду якої старшокласники отримують знання не тільки про те, що являє собою сучасний ринок праці і що вимагається від фахівця для того, щоб бути висококласним професіоналом, але й навчаються розуміти тенденції

розвитку сучасного ринку праці не тільки в Україні, але й в усьому світі. Старшокласники мають зрозуміти, що від того, чи зуміє людина досить точно визначити реальні перспективи соціально-економічного розвитку, зробити правильний вибір в напрямку найбільш актуальних в майбутньому професій, також залежить її професійний успіх.

Зупинимось також на другій темі другого розділу – «Активність особистості у сучасному середовищі», при її вивченні особливу увагу старшокласників слід приділити таким питанням: самоорганізація, самоуправління й самоконтроль; здатність мобілізувати себе на досягнення цілі в екстремальних ситуаціях; ситуації життєвої і професійної кризи; криза як умова особистісного зростання і «шанс» стати кращим; алгоритм визначення шляху вирішення проблемних ситуацій.

Під час вивчення цієї теми розглядаються також такі питання: діяльність, структура діяльності; мотиви, цілі, дії, засоби й умови діяльності; цілепокладання і планування як необхідні процеси підготовки до реалізації цілі; значення розвитку волі для досягнення професійного успіху. У практичних роботах старшокласники виконують вправи на розвиток навичок аналізу проблем і прийняття рішень у різних ситуаціях: ігрових та тих, які виникали в реальній професійній діяльності різних фахівців.

Зміст третього розділу, «Стратегії досягнення професійного успіху», при вивчення якого старшокласники отримують знання про можливості соціальної реалізації в обраній професійній сфері розподілений на такі підрозділи: «Освітній маршрут до професійного успіху», «Перші кроки на шляху до професійного успіху» та «Кар'єра і соціальне середовище майбутнього професійного успіху». Загальний обсяг цього розділу становив 13 навчальних годин.

Під час викладання курсу пропонується використовувати активні форми проведення занять, як-от: дискусія, мозковий штурм, рольові та ділові ігри. Звертаючись до цих форм,

варто намагатись проникати в емоційну, творчу, сфери учня, зробити уроки не формальними, а дієвими, продуктивними.

Для активізації пізнавально-пошукової профорієнтаційної діяльності старшокласників в закладі освіти також можуть бути застосовані такі засоби профорієнтаційної роботи: просвітницькі заняття; профорієнтаційні тренінги; профорієнтаційні проекти; професіографічно-дослідницька діяльність; професіографічні екскурсії; зустрічі з фахівцями різних професій; ярмарки професій і різні їх модифікації; активізуючі профорієнтаційні опитувальники; навчальні фільми, довідкова література, інформаційно-пошукові комп'ютерні системи та ін.

Надзвичайно ефективним активізуючим профорієнтаційним засобом є профорієнтаційні тренінги. Кращі методичні розробки профорієнтаційних тренінгів представлені у виданих у 2017 році УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, методичних рекомендаціях «Професійна орієнтація в сучасній школі: кращі методичні розробки практичних психологів і соціальних педагогів малокомплектних загальноосвітніх навчальних закладів, навчально-виховних об'єднань, навчально-виховних комплексів» [26].

Повний текст згаданих методичних рекомендацій можна завантажити з сайтів електронної бібліотеки НАПН та УНМЦ практичної психології і соціальної роботи за посиланнями: <http://lib.iitta.gov.ua/707338/> та <http://www.psyua.com.ua>.

2.2. Допомога старшокласникам у створенні особистих професійних планів

Допомога старшокласникам, які опинились у складних життєвих обставинах внаслідок військових дій у створенні особистих професійних планів здійснюється практичним психологом переважно у процесі професійного консультування.

У найзагальнішому розумінні **профконсультація** визна-

чається як спеціальна діяльність з надання психологічної допомоги, що спрямована на актуалізацію, розвиток та усвідомлення людиною тих якостей, що впливають на її професійне самовизначення [26 с. 159].

Профконсультація активно почала впроваджуватись у профорієнтаційну практику завдяки працям Є. Клімова і Б. Федоришина, які розробили основні принципи та визначили завдання надання особистості профконсультаційної допомоги.

Сучасні дослідники проблеми професійного самовизначення виокремлюють такі типи профконсультацій: діагностична, виховна, розвивальна та активізуюча профконсультація. Для роботи зі старшокласниками, які пережили кризові життєві події, у контексті корекційного впливу на них, пропонуємо застосовувати розвивальну і активізуючу профконсультації. Коротко охарактеризуємо ці типи профконсультацій.

Розвивальна профконсультація робить акцент скоріше не на виборі конкретної професії, а на підготовці до неї шляхом оцінки природних особливостей учня та сформованості необхідних якостей, властивостей особистості. Результати психодіагностичних методик використовуються не тільки для констатації актуального стану розвитку індивідуальності, а й для виявлення дефіцитів розвитку тих або інших якостей, здібностей, що є важливими у майбутній професійній діяльності. Також психодіагностичні методики застосовуються для стимулювання потреб учнів у самопізнанні і саморозвитку в руслі підготовки до майбутньої професії та для здійснення контролю за розвитком необхідних якостей та здібностей. Психодіагностична інформація слугує підґрунтям для розробки напрямів корекційно-розвивальної роботи.

Активізуюча профконсультація спирається на активність самого суб'єкта професійного самовизначення. Її головна мета – активізація процесу формування психологічної готовності особистості до професійного самовизначення.

Головний зміст активізуючої профконсультації – психологічна підготовка особистості до визначення своєї позиції й прийняття самостійного рішення щодо професійного самовизначення. Профконсультаційна робота здійснюється в умовах співробітництва психолога і старшокласника та спрямовується на усвідомлення особистістю, своєї проблеми самовизначення й самостійне прийняття рішення. Тиск на особистість, директивні рекомендації, нав'язування консультантом своєї думки – недопустимі речі в процесі профконсультаування [26, с. 164-165].

Важливою складовою частиною професійної консультації є психодіагностика.

Діагностична робота не є самоціллю для профконсультаанта. Результати психодіагностики – це підґрунтя для розробки профконсультаантом рекомендацій щодо оптимізації професійного самовизначення особистості.

Планування психодіагностичного обстеження включає низку етапів, послідовність підготовки до проведення обстеження може бути такою:

- вивчення запиту клієнта;
- формулювання психологічної проблеми;
- підбір конкретних методик психодіагностики;
- проведення психодіагностичного обстеження;
- обробка та інтерпретація отриманих результатів (формулювання психологічного діагнозу, що повинен включати і прогноз подальшого розвитку);
- розробка рекомендацій та програми психокорекційної і розвивальної роботи [26, с. 109].

Не вдаючись до детального аналізу проведення психодіагностичного обстеження, звернемо увагу на основні його моменти.

Перше питання постає перед психологом як психодіагностичне завдання тоді, коли поступає запит. У такому випадку практичний психолог отримує завдання, які перед ним ставить молода людина. Тут потрібно дати відповіді на

запитання: «Що може дати обстеження для вирішення поставлених завдань?» і «Які дані потрібно отримати в результаті проведення обстеження?».

На етапі планування психодіагностичного обстеження, при виборі методики дослідження необхідно брати до уваги: спрямованість методики на діагностику саме тих особливостей, у яких психолог зацікавлений; її валідність, надійність; придатність для роботи з тими обстежуваними, з якими збирається працювати психолог і в тих ситуаціях обстеження, у яких планується його проведення; трудомісткість методики в плані витрат часу, необхідність для її проведення, обробку та інтерпретацію результатів.

Методика, що призначена для використання в психодіагностичному обстеженні, повинна мати:

- точні і детальні вказівки щодо процедури її проведення, інформацію про конструкцію методики і сфери її застосування, дані щодо обробки та інтерпретації результатів;

- інструкцію до методики, її не можна довільно змінювати або тлумачити;

- стимульний матеріал (опис завдань, які необхідно виконати; можливе подання декількох прикладів, що допомагають краще зрозуміти ці завдання і порядок їх виконання. Стимульний матеріал повинен бути стандартизований);

- бланк відповідей (повинен не відрізнятися від бланку, що використовується при стандартизації методики);

- «ключі» для оцінки результатів [26, с. 110 - 111].

Профконсультант у роботі з виявлення психічної своєрідності людини, її індивідуальності найчастіше використовує певні способи дослідження психічних властивостей людини: тести, різноманітні опитувальники, анкети, самооцінювальні шкали, спостереження, бесіди, аналіз результатів діяльності та ін. Для виявлення інтересів, схильностей, професійних уподобань використовуються такі добре відомі методики:

1. Опитувальник «Готовність до вибору професії», автор А. Чернявська [41]

2. Опитувальник «Готовність старшокласника до професійного самовизначення», (автор Л. Кабардова) [31].
3. Опитувальник «Професійні наміри», (автор Е. Зеєр) [31].
4. Опитувальник «Мотивація професійної діяльності», (автор К. Замфір) [7].
5. Опитувальник професійної спрямованості (автор Д. Голанд) [31].
6. Диференційно-діагностичний опитувальник (ДДО) (автор Е. Климов) [31].
7. Опитувальник схильностей особистості до різних сфер професійної діяльності, (автор Л. Йовайша) [31].
8. Орієнтаційно-діагностична анкета інтересів (ОДАНІ-2) (автори: С.Карпіловська, Б. Федоришин; модифікація анкети інтересів А. Є. Голомштока і О. І. Мешковської) [31].
9. Методика безтестового профілювання та профорієнтації учня (автори: І. Волков, В. Моргун) [6].
10. Методика дослідження професійних переваг [10].
11. Анкета вивчення професійних нахилів учнів [24].

Для діагностики здібностей використовуються такі методи: спостереження, аналіз результатів діяльності, аналіз тестів. Зазначимо, що здібності – це динамічні утворення, вони розвиваються. Тому за результатами їхньої діагностики важко побудувати надійний довгостроковий прогноз. До того ж вони достатньо пластичні, можлива компенсація одних здібностей іншими. Отже, у рекомендаціях щодо вибору професії, якщо здібності недостатньо розвинені (хоча рівень їхнього розвитку не критично низький), необхідно орієнтуватися на інтереси і схильності особистості, оскільки шляхом самовиховання вона може значно просунути в розвитку здібностей, важливих для набуття обраної професії та подальшої професійної діяльності [26 с. 176].

Одним із завдань психодіагностичного обстеження, яка є особливо актуальною для роботи з старшокласниками, які

опинились у складних життєвих обставинах внаслідок військових дій, – виявити, що заважає старшокласнику створювати успішну профорієнтаційну стратегію. Варто наголосити, що у кожного учня, якій пережив кризову життєву подію ці проблеми мають свою специфіку, яка зумовлена індивідуальними та віковими особливостями, статтю, соціальною ситуацією та життєвим досвідом.

Діагностична програма визначення ступеню сформованості спрямованості старшокласників на майбутній професійний успіх.

Запропонована програма розроблена в якості підґрунтя для створення індивідуально орієнтованої корекційно-розвиткової програми сприяння формуванню спрямованості старшокласників на майбутній професійний успіх. Ще одним її завданням є забезпечення контролю за динамікою зазначеного процесу, оцінка ефективності цієї профорієнтаційної роботи. Програма складається з трьох блоків: когнітивного; мотиваційного і діяльнісно-результативного.

Методики когнітивного блоку спрямовані на виявлення у старшокласників ступеню ґрунтовності знань про умови досягнення професійного успіху в обраній сфері діяльності (розуміння значення поняття «професійний успіх»; знання про професії обраної сфери діяльності, їхній стан і перспективи на ринку праці, професійні вимоги; самооцінка можливостей, потреб і професійних пріоритетів).

Коротко охарактеризуємо визначені методики:

- *Опитувальник «Професійні наміри»* (автор: Е. Зеєр) [9 с. 107 -112; 31], складається з 22 питань.

Методика використовується для визначення рівня сформованості і усвідомленості у досліджуваних життєвих планів, професійних схильностей і намірів, знань про професії, а також їхньої готовності до оцінки своєї придатності до майбутньої професії і ефективності впливу профорієнтаційного середовища на професійне самовизначення досліджуваних.

Всі питання групуються за п'ятьма напрямками, а від-

повіді свідчать про рівень сформованості і усвідомленості кожного з них. В якісний аналіз включаються:

1. Життєві плани досліджуваних.
2. Захоплення і професійні наміри.
3. Знання про професії.
4. Оцінка своєї придатності до професії.
5. Ефективність профорієнтаційної роботи в закладі освіти.

На основі отриманих результатів встановлюється обґрунтованість професійних намірів з метою надання допомоги учням у професійному самовизначенні

Для оцінки показників когнітивного блоку використовуються такі шкали: знання про професії; оцінка своєї придатності до професії [9, с. 107-112; 31].

- *Методика «Готовність до вибору професії»* (автор: А. Чернявська) [41] – це опитувальник, який містить 99 запитань з дихотомічною формою відповіді «так», «ні». Призначена для учнів 9–11-х класів. Мета методики: визначення рівня готовності до адекватного професійного вибору. Опитувальник складається з п'яти шкал: «автономність»; «інформованість»; «орієнтація в часі» (планування); «прийняття рішення»; «емоційне ставлення». Запитання окремих шкал розподілені у методиці у довільний спосіб.

За шкалою «інформованість», за задумом автора, оцінюється ступінь інформованості учня про світ професій в цілому та про окремі професії або групи професій. Поняття «інформованість про світ професій» включає наступне: усвідомлення розподілу світу професій за предметом і цілями праці, знаряддями виробництва; знання понять культури праці, трудової дисципліни, структури підприємства, принципів оплати; знання окремих професій; знання чи практичні вміння, що стосуються набуття професії, пошуку і вступу на роботу, необхідного рівня освіти для різних професій; того, як утриматись на роботі, як вдосконалювати свій професіоналізм. Інформованість про окремі професії або групи

професій включає знання про фізичні і соціально-економічні умови роботи за професією, вимоги професії до людини (психофізіологічні особливості, пізнавальна сфера, особистісні якості), вимоги до рівня освіти, можливості отримання освіти; перспективи професійного зростання; знання соціально-економічних потреб суспільства, конкретного регіону та потреби в кадрах окремих підприємств.

Зміст шкали «автономність» автор визначає такими параметрами: розуміння цілісності своєї особистості; прагнення реалізувати можливість у практичних діях, мати глибокі знання та навички хоча б в одній області; уміння співвідносити свої дії з вимогами суспільства; уміння прогнозувати кар'єрне зростання; власна активність в отриманні інформації та виборі професійного шляху; знання кроків, які необхідно зробити для набуття знань і навичок; компроміс між бажаннями і можливостями, усвідомлення необхідності таких компромісів; самостійний досвід планування своїх вчинків [41].

• *Методика «Готовність старшокласника до професійного самовизначення»* (Автор: Л. Кабардова) [31].

В основу цього опитувальника покладено принцип самооцінки учнями одночасно:

– своїх можливостей у реалізації певних умінь (навчальних, творчих, трудових, соціальних тощо);

– свого реального, пережитого й сформованого в особистому досвіді емоційного ставлення, яке виникає щоразу під час виконання охарактеризованих в опитувальнику видів діяльності;

– свого бажання або небажання мати оцінювані види діяльності у своїй майбутній професійній діяльності.

За результатами опитування згідно цієї методики визначається професійна сфера, якій надає перевагу учень («людина-знак», «людина-техніка», «людина-природа», «людина-художній образ», або «людина-людина»). Далі підраховується загальна сума балів, набрана в кожній професійній сфері: окремо – «уміння», окремо – «емоційне став-

лення», окремо – «професійні побажання». Результатом цього підрахунку є наочна картина співвідношень оцінок по 3 шкалам: умінь, емоційного ставлення учня й професійних побажань, переваг у кожній професійній сфері й за кожним конкретним питанням (видом діяльності) [31].

- *Анкета «Професійний успіх»* (автор: І. Ткачук) (додаток Б) містить 25 тверджень. Старшокласнику пропонується визначити, що для нього означає поняття «професійний успіх», для цього він має вибрати 5 з 25 запропонованих варіантів (наприклад: багатство, визнання з боку оточуючих, висока зарплатня, висока посада, високий соціальний статус, власний стиль професійної діяльності, гармонійний психологічний стан, досягнення своїх професійних цілей, популярність, слава тощо). Узагальнення результатів на запитання анкети здійснюється за допомогою контент-аналізу відповідей, за результатами якого робиться висновок про високий, середній або низький рівень розуміння старшокласником поняття «професійний успіх» (див. додаток Б).

Мотиваційний блок представлений методиками, спрямованими на виявлення дієвості наміру реалізувати власний проект успішного професійного майбутнього (привабливість образу майбутнього професійного успіху; оптимістичний стиль атрибуції в профорієнтаційній діяльності; намір виконувати діяльність пов'язану з майбутньою професією згідно визначеного стандарту).

- *Методика «Готовність до вибору професії»* (автор: А. Чернявська) (опис методики наданий вище) для діагностики показників мотиваційного блоку можна використовувати такі шкали: «автономність»; «прийняття рішення»; «емоційне ставлення».

- *Методика діагностики мотивації до успіху* (автор: Т. Елерс) [7] призначена для діагностики виділеної Г. Хекхаузенем мотиваційної спрямованості особистості на досягнення успіху. Це опитувальник, який містить 41 твердження, з якими досліджуваний має погодитись чи заперечити.

Ступінь сформованості мотиву до успіху оцінюється сумою балів за відповіді, що збігаються із ключем.

- *Методика діагностики мотивації до уникнення невдач.* Пропонується список слів: 30 колонок по три слова. У кожному рядку треба вибрати тільки одне з трьох слів, яке найточніше характеризує досліджуваного. Результати цих двох методик аналізуються разом [7].

- *Методика РСК (рівень суб'єктивного контролю)* (автор: Е. Бажін, Е. Голинкіна, Л. Еткінд) [2] В основі цієї методики лежить концепція локусу контролю Дж. Роттера. Високий показник шкали загальної інтернальності відповідає високому рівню суб'єктивного контролю над будь-якими значущими ситуаціями. Такі люди вважають, що більшість важливих подій в їхньому житті були результатом власних дій, що вони можуть ними керувати, відчують власну відповідальність за ці події, а також за те, як складається їхнє життя взагалі. Низький показник за цією шкалою відповідає низькому рівню суб'єктивного контролю. Такі особи не бачать зв'язку між своїми діями і значущими для них подіями, не вважають себе здатними контролювати їх розвиток і певні, що більшість їх є результатом випадку чи дій інших людей [2].

- *Методика дослідження самооцінки Дембо-Рубінштейн* [25] ґрунтується на безпосередньому оцінюванні учнями своїх здібностей, можливостей, умінь тощо. Досліджуваному пропонується на вертикальних лініях-шкалах відзначати виразність якостей, що цікавлять дослідника (актуальну) і також такий їхній ступінь виразності, яку б досліджуваний хотів мати в себе (ідеальну, що відображує його домагання).

- У дослідженні Г. Прихожан використовувались такі шкали: здоров'я, розум (здібності), характер, авторитет в однолітків, уміння багато робити своїми руками (умілі руки), зовнішність, впевненість у собі. У нашій модифікації ми пропонуємо старшокласникам оцінити свої якості і здібності у контексті їхніх майбутніх професій: здоров'я;

здібності; знання, уміння й навички, необхідні для набуття майбутньої професії; уміння організувати свою діяльність, пов'язану з набуттям майбутньої професії; знання, уміння й навички необхідні в майбутній професії; успішність у діяльності, пов'язаній з майбутньою професією; визнання оточуючими успіхів старшокласника у діяльності, пов'язаній з майбутньою професією [25].

- *Опитувальник «Професійні наміри»* (автор: Е. Зеєр), (опис методика наданий вище) для діагностики показників мотиваційного блоку можна використовувати такі шкали; життєві плани досліджуваних; захоплення і професійні наміри.

Діяльнісно-результативний блок спрямований на виявлення у старшокласників ступеню розвитку умінь та важливих якостей, необхідних для організації, рефлексії та регуляції власної профорієнтаційної активності (активність у вирішенні актуальних профорієнтаційних завдань; вміння планувати й організувати діяльність в контексті обраної професії; рефлексія і регуляція власної профорієнтаційної активності) представлений такими методиками:

- *Методика «Готовність до вибору професії»* (автор: А. Чернявська) для діагностики показників діяльнісно-результативного блоку можна використовувати шкалу «планування» (опис методика наданий вище).

Шкала «планування» передбачає оцінку часової перспективи в професійному плані: «Ким я буду?», «Де я буду вчитися?», «Перша робота, подальші перспективи», шляхи і засоби досягнення найближчих життєвих цілей: ознайомлення, проба сил, самоосвіта; оцінка ймовірних зовнішніх перешкод, своїх можливостей і запасних варіантів. Включає також здатність виділяти події, які є одиницями аналізу життєвого і професійного шляху (вступ на навчання, вибір і зміна роботи і т. д.). Аналіз або прогноз конкретних подій дозволяють людині скласти цілісне уявлення про своє життя, минуле, сьогодення і майбутнє.

- *Експертна педагогічна оцінка* здійснюється за допомогою опитувальника. Вчителю-предметнику, класному керівникові і працівнику психологічної служби пропонується оцінити рівень сформованості у старшокласників умінь і важливих якостей, необхідних для організації й управління діяльністю, пов'язаною з майбутньою професією (активність у вирішенні актуальних профорієнтаційних завдань; вміння планувати й організовувати діяльність в контексті обраної професії рефлексія і регуляція власної профорієнтаційної активності).

- *Анкета «Вміння та важливі якості, необхідні для профорієнтаційної діяльності»* (автор: І. Ткачук) Досліджуваному пропонується ряд тверджень щодо його діяльності, спрямованої на оволодіння майбутньою професією (див. додаток В).

Варто наголосити, що для більш ефективного використання результатів психодіагностики старшокласник повинен бути повністю включений у процес аналізу отриманих даних, обмірковувати їхнє значення в контексті його саморозвитку. Обговорюючи результати тестування консультант має пояснити учню цілі проведення тестових процедур, розшифрувати шкали оцінок, ознайомити його з набраними балами та роз'яснити, яке значення мають для нього отримані результати.

Особливу увагу слід приділити об'єднанню результатів діагностики з уявленнями старшокласника щодо самого себе, допомозі в усвідомленні зв'язку між отриманими результатами і своїми особистісними властивостями та усвідомити напрями самовдосконалення [26, с. 181-183].

2.3. Забезпечення підтримки і організація рефлексії профорієнтаційної діяльності старшокласників

Психолого-педагогічний супровід професійного самовизначення старшокласників, які опинились у складних життєвих обставинах передбачає допомогу учневі не

тільки у визначенні мети, а й в організації внутрішніх і зовнішніх ресурсів для її досягнення, за умови, що весь процес супроводу при цьому буде заснований на активності самого учня, який здійснює реальні дії, регульовані їм самим, а не дорослим. Тільки за цієї умови можуть бути успішно вирішені питання корекції та особистого розвитку старшокласника.

Для організації такого супроводу може бути використаний **курс профорієнтаційного спрямування для 10-11 класів «Професійний успіх: проект діяльності»** на 35 годин (див. додаток Д) [21, 38]. Бажано, щоб цей курс викладав соціальний педагог, адже в процесі реалізації курсу необхідно буде організовувати для старшокласників зустрічі і консультації з фахівцями служби зайнятості та інших кадрових агентств, а також представниками інших організацій.

Однією з особливостей зазначеного профорієнтаційного курсу є використання методу проектів, як однієї з ефективних освітніх технологій, що підтримують особистісно-орієнтований підхід.

Використання саме методу проектів для забезпечення підтримки і організації рефлексії профорієнтаційної діяльності старшокласників зумовлене також положенням К. Абульханової-Славської про два типи планування часу, який має різну спрямованість: перший – із сьогодення в майбутнє (коли планування часу зводиться до планування справ і подій), другий – з майбутнього в сьогодення (проблемне планування). Найбільш оптимальним, на думку дослідниці, є проблемне планування, при якому враховуються життєві та особистісні ресурси. Останнє значно посилює особистісну рефлексію, зміцнює позицію «Я» в сьогоденні [1, с. 49]. Крім того, відомо, що такий спосіб планування часу знаходиться у «зоні найближчого розвитку» старшокласників, адже під час переходу від підліткового віку до юнацького відбувається зміна у ставленні до майбутнього: якщо підліток сприймає майбутнє з позиції сьогодення, то юнак вже намагається розглядати свою сьогоднішню діяльність з позиції майбутнього.

У роботі над своїми проектами старшокласники використовують знання, отримані як на уроках, під час засвоєння профорієнтаційного курсу «Професійний успіх: стратегія руху», так і самостійно. За програмою курсу вони виконують послідовно два проекти. Створюючи перший проект, старшокласник отримує загальні відомості про проектну діяльність, про особливості освітніх проектів, виконує всі етапи роботи над проектом, отримує досвід виконання проекту. Другий проект, «Проект досягнення професійного успіху», в межах курсу він закінчує на підготовчій фазі, всі наступні фази виконання проекту виконуються вже самостійно, після закінчення школи.

Специфікою розробленого курсу виявилось також те, що реалізація методу проектів передбачає і суттєву зміну позиції старшокласника. Під час реалізації курсу старшокласник тепер виступає вже не об'єктом, а повноправним суб'єктом процесу навчання, оскільки для розробки власного освітнього проекту недостатньо дій за запропонованим алгоритмом, необхідно проявляти ініціативу в пошуку, освоєнні і застосуванні нових знань. Під час організації та виконання проекту соціальний педагог допомагає кожному в пошуку джерел інформації, а також сам виступає таким джерелом. Також він координує процес роботи над проектом, підтримує і заохочує учнів до активності у роботі над проектом, допомагає у плануванні роботи і структуруванні часу, визначає для них напрями рефлексії своєї проектної діяльності.

Перший розділ «Сучасний ринок праці і види економічної діяльності» складається зі «Вступу» та таких підрозділів: «Види економічної діяльності» та «Особистість і вид економічної діяльності». Загальний обсяг цього розділу становить 3 навчальних години.

Вступне заняття присвячене питанням значення професійної успішності для особистості і для суспільства.

Перша тема першого розділу – «Сучасний ринок праці і види економічної діяльності». Під час вивчення цієї теми

розглядаються такі питання: види економічної діяльності (підприємницька діяльність, робота в державній установі, робота за наймом у приватній організації, творча діяльність); спільне та відмінне; критерії для їх розрізнення (власність на засоби виробництва, фінансові ризики, ступінь прибутковості); загальні вимоги до якостей особистості, важливих для різних видів економічної діяльності; здібності особистості до підприємницької діяльності, роботи в державній установі, роботи у приватній організації, творчій діяльності; специфіка предмету і умов праці різних видів діяльності.

Другий розділ «Освітні проекти як підготовка до ефективної професійної діяльності» складається з підрозділу «Технологія освітнього проекту». Загальний обсяг цього розділу становить 3 навчальні години. Але це тільки установчі заняття, або уроки-консультації, робота ж старшокласників над проектами має відбуватися постійно, і, відповідно, супровід соціальним педагогом цього процесу також має відбуватись постійно. Основна мета соціального педагога на цьому етапі – забезпечення процесу самостійного здобуття старшокласником знань та отримання й узагальнення власного досвіду в процесі профорієнтаційної діяльності. Завдання соціального педагога в цьому процесі такі:

- сприяння оволодінню старшокласниками самостійною освітньою діяльністю;
- координація взаємодії учнів між собою, організація їхнього взаємного навчання;
- допомога в організації консультацій з іншими педагогічними працівниками закладу освіти, фахівцями служби зайнятості та інших кадрових агентств, а також професіоналами у сфері, яка цікавить старшокласника (це можуть бути батьки інших учнів);
- управління послідовністю і часом виконання завдань;
- управління груповою динамікою класу, залучення кожного до комунікативних обмінів;
- активізація самостійної діяльності старшокласників,

позитивне підкріплення проміжних результатів діяльності;
– моніторинг виконання проекту, виявлення труднощів і допомога в їх подоланні, надання зворотного зв'язку на різних етапах виконання проекту, оцінка виконаного проекту, та отриманих знань і умінь в ході виконання проекту;

– організація умов для рефлексії успіхів і невдач у досягненні бажаних результатів, способів і засобів їхнього досягнення;

– індивідуальна робота зі старшокласниками (відповідно до ступеню дієвості для них корекційних впливів).

Зазначимо, що цикл діяльності у проекті визначається трьома фазами: підготовча, технологічна і рефлексивна. Результатом підготовчої фази має бути створення технологічної карти роботи над власним проектом; результатом технологічної фази – створення проектної папки і презентації проекту; результатом рефлексивної фази – оцінка проектної роботи, аналіз успіхів і помилок, узагальнення і висновки.

Розглянемо перебіг підготовчої фази виконання проекту. Під час першого установчого заняття старшокласники спочатку знайомляться з теоретичними відомостями про: освітній проект, вимоги до проекту, структурну основу, етапи роботи над проектом, класифікацію проектів, форми продуктів проектної діяльності. Відбувається постановка мети, формулювання завдань, далі старшокласники починають роботу над проектами.

Учням пропонується створити проект підготовки до конкретного виду економічної діяльності в межах обраної професійної сфери (йдеться не тільки про закінчення відповідного закладу освіти, але й про неформальну освіту, розвиток особистісних якостей, фізичний розвиток, вибір наставника тощо). Теми проектів можуть, наприклад, формуватись шляхом обговорення методом «мозкового штурму» в процесі якого всі учасники пропонують актуальні, на їхній погляд, теми (наприклад, можна запропонувати розробити освітні проекти з підготовки до таких посад: перекладач у

державній структурі, програміст-фрілансер, повар у приватному кафе, фрілансер-фахівець з персонального стилю в соціальних мережах). Таким чином, старшокласники вже на самому початку виконання проектів включаються в активну роботу, беручи участь у формулюванні завдань. Усі запропоновані теми записуються на дошці, і далі кожен для себе ранжує теми у порядку особистої переваги. Далі теми розподіляться між старшокласниками відповідно до їхніх уподобань, і на підставі цього формуються групи. Група має складатись з 3-5 осіб, але, за бажанням, можна виконувати проект і одноосібно. Робота над проектом починається з пошуку інформації, необхідної для виконання проекту.

На другому занятті старшокласники обговорюють результати інформаційного пошуку, структурують знайдену інформацію. Також на уроці вони мають отримати відомості про специфіку освітніх проектів, способи презентації проектів, зміст і оформлення проектної папки, критерії оцінки проектної роботи. Відбувається обговорення можливих варіантів стратегій виконання проекту. Викладач пояснює, що очікується отримати за результатом виконання цього проекту, в якому вигляді мають бути представлені отримані результати. Також відбувається обговорення способу діяльності, розподілу обов'язків. Учні складають розгорнутий план роботи над проектом. Переважна більшість старшокласників ніколи раніше не виконували проекти, тому соціальному педагогу необхідно надати їм допомогу в плануванні своєї роботи. Зазвичай найважче учням дається розбиття завдань, які вони собі поставили, на дрібніші складові. Таке розбиття одного великого завдання на частини під керівництвом вчителя і оформлення процесу письмово допомагає старшокласникам більш реально уявити процес роботи над проектом. У результаті проходження підготовчої фази здійснення проекту учні створюють технологічну карту роботи над ним. Після обговорення з викладачем і схвалення технологічної карти, старшокласники переходять до виконання наступної фази проекту.

Технологічна фаза виконання проекту вимагає від учасників творчого підходу і є найбільш тривалою. Соціальний педагог координує виконання ключових етапів проекту, здійснює підтримку, при необхідності включається в роботу старшокласників, але тільки маючи рівні права з учасниками. Також він здійснює періодичний контроль за виконанням завдання, активізує учнів, заохочує їх до успіхів, у випадках, коли вони припускаються помилок, реагує нейтрально.

Напружені зусилля старшокласників мають удостоювались високої оцінки. У разі невдачі, діяльність учня доброзичливо аналізується, викладач допомагає кожному зрозуміти причини невдачі, навчає сприймати невдачу як шанс стати кращим. Окремі старшокласники потребують допомоги ще й у тих випадках, якщо вони встановлюють для себе завищені або занадто легкі цілі. В такому випадку викладачу необхідно обговорити це питання, навчити їх ставити високі, але реалістичні цілі та послідовно їх опрацьовувати.

Коли робота над проектом наближається до завершення, викладач організовує обговорення зі старшокласником з таких питань: наскільки їхні цілі були досягнуті, що ще має бути зроблено, щоб їх досягти, якою має бути форма презентації проекту. Також викладач переглядає проектну папку, попередній варіант презентації і робить свої зауваження з приводу їхнього покращення.

На презентацію проектів у програмі відводиться 2 години. У процесі презентації учні називають мету і завдання свого проекту, учасників проекту, характеризують розподіл обов'язків між учасниками, і, власне, здійснюють презентацію своєї проектної роботи. Зазвичай вона проходить у невимушеній, творчій атмосфері, весело і цікаво.

Зазначимо, що ведення робочого зошита старшокласника є обов'язковою умовою реалізації курсу «Професійний успіх: проект діяльності». Це важлива і відповідальна частина роботи учня, адже саме те, що старшокласники зможуть проаналізувати, відрефлексувати, зафіксувати в текстах і

залишити для себе у якості свого досвіду, є важливим результатом роботи над освітнім проектом.

Третій розділ програми – «Проект досягнення професійного успіху» складається з підрозділу «Проектування діяльності, спрямованої на професійний успіх». Загальний обсяг цього розділу становить одну навчальну годину. Нагадаємо, що в межах запропонованої методики цикл проектної діяльності у «проекті досягнення професійного успіху» обмежується тільки підготовчою фазою, тобто створенням технологічної карти роботи над власним проектом досягнення професійного успіху, наступні фази молода людина виконує вже самостійно, після закінчення школи.

Протягом вивчення третього розділу відбувається самостійне, з урахуванням отриманого досвіду, проектування старшокласниками своєї майбутньої діяльності, спрямованої на досягнення професійного успіху. На уроці викладач організовує обговорення з учнями і допомагає їм визначити власні цілі і завдання, проаналізувати суперечності, які виникають на шляху до професійного успіху та напрями їх розв'язання, спланувати їхню діяльність щодо досягнення визначених цілей.

Отже, у запропонованих методичних рекомендаціях нами висвітлені психологічні особливості самовизначення старшокласників, що опинились в складних життєвих обставинах внаслідок військових дій, а також запропоновано методику психолого-педагогічного супроводу професійного самовизначення зазначеної групи старшокласників. Ця методика допомагає у роботі зі старшокласниками згаданої категорії вирішувати найважливіші завдання їхньої соціальної та психологічної реабілітації а саме: сприяння стабілізації емоційного стану та раціональному сприйняттю своєї життєвої ситуації; формування конструктивних способів вирішення складних життєвих ситуацій; активізація процесів самопізнання, самоприйняття, саморегуляції і самоконтролю; надання допомоги у побудові позитив-

ного образу майбутнього; сприяння прийняттю на себе відповідальності за власне майбутнє; розвиток соціальної компетентності та соціальної активності, оволодіння стратегіями успішної поведінки; формування спрямованості на особистісний розвиток і соціальну реалізацію.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абульханова-Славская К. А. Деятельность и психология личности / К. А. Абульханова-Славская. – М., 1980. – 335 с.
2. Бажин Е. Ф. Метод исследования уровня субъективного контроля / Е. Ф. Бажин, Е. А. Голынкина, А. М. Эткинд // Психологический журнал. – 1984. – № 3. – С. 152–162.
3. Батурин Н. А. Психология успеха и неудачи : [Учеб. пособ.] / Н. А. Батурин. – М., 2003. – 100 с.
4. Божович Л. И. Проблемы формирования личности: избранные психологические труды / Под ред. Д.И. Фельдштейна. — М.; Воронеж: Ин-т практической психологии, 1995.
5. Бойбіна Ю. В. Обліково-звітна документація шкільного психолога / Ю. В. Бойбіна, С. В. Гончарова. – Харків: Вид. група «Основа», 2008. – 216 с.
6. Готовність учня до профільного навчання/ Упоряд.: В. Рибалка ; за заг. ред. С. Максименка, О. Главник.- К. : Мікрос-СВС, 2003, 112 с. - (Психологічний інструментарій).
7. Дзюбко Л. В. Діагностика навчальної мотивації: збірник методик / Л. В. Дзюбко, Л. І. Гриценко. – К. : Шк. світ, 2011. – 128 с.
8. Досвід надання допомоги дітям і сім'ям - жертвам військового конфлікту : практич. посіб. / І. О. Корнієнко, І. М. Лісовецька, Ю. А. Луценко, Д. Д. Романовська. – Київ : УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2017. – 152 с.
9. Зеер Э. Ф. Профориентология. Теория и практика : [Учеб. пособ. для высшей школы] / Э. Ф. Зеер, А. М. Павлова, И. О. Садовникова. – М. : Академический Проект ; Екатеринбург : Деловая книга, 2004. – 192 с.
10. Терлецька Л. Психологія зрілості: практикум : [Навч. посіб.] / Л. Терлецька – К. : Главник, 2006. – 144 с.
11. Литвиненко С. А. Психологія травми: трансгенераційний та феноменологічний аспекти [Електронний ресурс] / С. А. Литвиненко, В. М. Ямницький // Психологія: реаль-

ність і перспективи. - 2015. - Вип. 4. - С. 14-17. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prp_2015_4_6

12. Маркова А. К. Психология профессионализма / А. К. Маркова. – М. : Международный гуманитарный фонд «Знание», 1996. – 308 с.

13. Мельник О. В. Принцип активного професійного орієнтування учнів / О. В. Мельник // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. праць / [ред.колег. О. В Сухомлинська, І. Д. Бех та ін.]. – К. : Інститут проблем виховання АПН України, 2009. – Вип. 13, Кн. 2 – С. 299–308.

14. Методичні рекомендації щодо впровадження циклограм діяльності працівників психологічної служби : метод. рек. / авт.-упор.: В. М. Горленко, Ю. А. Луценко, В. Д. Острова, Н. В. Сосновенко, І. І. Ткачук ; за заг. ред. В. Г. Панка. – Київ : УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2017. – 132 с.

15. Митина Л. М. Психология развития конкурентоспособной личности / Л. М. Митина. – М. : Московский психолого-социальный институт ; НПО «МОДЭК», 2002. – 400 с.

16. Титаренко Т. М. Можливості підтримання психологічного здоров'я особистості в умовах тривалої травматизації [Електрон. ресурс] / Т. М. Титаренко ; Інститут соціальної та політичної психології НАПН України. - Режим доступу: <http://lib.iitta.gov.ua/709896/1/МОЖЛИВОСТІ%20ПІДТРИМАННЯ%20ПСИХОЛОГІЧНОГО%20ЗДОРОВ'Я%20ОСОБИСТОСТІ%20В%20УМОВАХ%20ТРИВАЛОЇ%20ТРАВМАТИЗАЦІЇ.pdf>

17. Острова В. Д. Проспективна ідентичність як чинник соціально-психологічної адаптації студентської молоді : дис. канд. псих. наук : 19.00.05 / Острова Вікторія Дмитрівна – Київ, 2015. – 193 с.

18. Панок В. Г. Психологічна служба : [Навч.-метод. посіб. для студентів і викладачів] / В.Г. Панок. – Кам'янець-Подільський : ТОВ Друкарня Рута, 2012. – 488 с.

19. Панок В. Г. Психологія життєвого шляху особистості:

моногр. / В. Г. Панок, Г. В. Рудь- К. : Ніка-Центр, 2006. – 280 с.

20. Підготовка вчителів до розвитку життєстійкості / стресостійкості у дітей в освітніх навчальних закладах : навч.- метод. посіб. / Богданов С. О. та ін. ; заг. ред.: Чернобровкін В. М., Панок В. Г. —Київ : Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2017. — 208 с.: іл., табл.

21. Побірченко Н. А. Людина і праця : навч. посіб. [для 10-го класів] / [Н. А. Побірченко, О. П. Сергеєнкова, І. В. Підтілок]. – К. : Наш час, 2006. –180 с.

22. Побудова кар'єри : комплекс навчальних програм (9, 17, 35, 70 год.) / [О. В. Мельник, О. Л. Морін, Л. А. Гуцан, І. І. Ткачук та ін.]. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. – 88 с.

23. Побудова кар'єри : навч.-метод. посіб. / [О. В. Мельник, О. Л. Морін, Л. А. Гуцан, І. І. Ткачук, О. М. Пархоменко, З. В. Охріменко, Т. С. Попова, М. В. Лузан; за ред. О. В. Мельника]. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. – 172 с.

24. Подоляк Л. Основи педагогічної психології : навч. посіб. / Подоляк Л., Главник О. – К. : Главник, 2006. – 112 с.

25. Прихожан А. М. Применение методов прямого оценивания в работе школьного психолога / А. М. Прихожан // Научно-методические основы использования в школьной психологической службе конкретных психодиагностических методик : Сб. научн. тр. / Ред. кол.: И. В. Дубровина (отв. ред.) и др. – М. : АПН СССР, 1988. – С. 110-128.

26. Професійна орієнтація : підручник [для студентів] / Єгорова Є. В., Ігнатович О. М., Кобченко В. В. та ін. ; [за ред. О. М. Ігнатович]. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. – 240 с.

27. Професійна орієнтація в сучасній школі: кращі методичні розробки практичних психологів і соціальних педагогів малокомплектних загальноосвітніх навчальних закладів, навчально-виховних об'єднань, навчально-виховних комплексів : методичні рекомендації [Електронні дані] / авт. кол. за наук. ред. І. І. Ткачук. - К. : УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2017. - 115 с.

28. Пряжников Н. С. Профессиональное и личностное са-

моопределение / Н. С. Пряжников. – М. : Ин-т практической психологии, 1996. – 256 с.

29. Психологічна феноменологія екологічної катастрофи (на матеріалах Чорнобильської катастрофи) : [Монографія]. – К. : Ін-т соціології НАНУ, 1998. – 302 с.

30. Психологія діяльності та навчальний менеджмент: Навч.- метод. посіб. для самост. вивч. дисципліни / В. А. Козаков, М. В. Артюшина, О. М. Котиковатаін ; За заг. ред. В. А. Козакова. – К.: КНЕУ, 2003. – 829 с.

31. Психологу для роботи. Діагностичні методики : збірник / [уклад.: М. В. Лемак, В. П. Петрище]. – Ужгород : Видавництво Олександра Гаркуші, 2011. – 616 с.

32. Робочий зошит для педагогічних працівників (до програми «Побудова кар'єри» 10-11 класи) / [О. В. Мельник, О. Л. Морін, Л. А. Гуцан, І. І. Ткачук, З. В. Охріменко, О. М. Пархоменко, Т. С. Попова, Л. І. Гриценко та ін. ; за редакцією О. В. Мельника]. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. – 172.

33. Робочий зошит для учнів старших класів загальноосвітніх шкіл (до програми «Побудова кар'єри» 10-11 класи) / [О. В. Мельник, О. Л. Морін, Л. А. Гуцан та ін.]. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. – 124 с.

34. Тарабрина Н. В. Практикум по психологии посттравматического стресса /Н. В. Тарабрина. – СПб : Питер, 2001. – 272 с.

35. Титаренко Т. М. Психологічне здоров'я особистості: засоби самопомоги в умовах тривалої травматизації : монографія / Т. М. Титаренко / Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. – Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2018. – 160 с.

36. Ткачук І. І. Зміст та педагогічні засоби формування спрямованості старшокласників на майбутній професійний успіх / І. І. Ткачук // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. праць Ін-ту проблем виховання НАПН України. – Кіровоград : Імекс-ЛТД., 2014. – Вип. 18, кн. 2. – С. 322–331.

37. Ткачук І. І. Психологічне забезпечення професійного самовизначення старшокласників, які опинились у складних життєвих обставинах внаслідок військових конфліктів / І. І. Ткачук, О. Ю. Малюга // Наукова Україна: проблеми сучасності та перспективи майбутнього : матер. IV Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків 21-22 лютого 2017 року). – Харків : Наукове партнерство «Центр наукових технологій», 2017. – С. 41 -45.

38. Ткачук І. І. Формування у старшокласників спрямованості на майбутній професійний успіх : дис. канд. пед. наук : 13.00.07 / Ткачук Ірина Іванівна – Київ, 2016. – 298 с.

39. Ткачук І. І. Підготовка старшокласників до професійного самовизначення у роботі практичного психолога / І. І. Ткачук // Організація та науково-методичне забезпечення діяльності психологічної служби і ПМПК / [Гаркавенко З. О., Гобод І. Ю., Жук Т. В. та ін. ; наук. ред. В. Г. Панок, І. І. Цушко]. – [2-е вид., випр.]. – К. : Ніка-Центр, 2014. – С. 79-88.

40. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность / Хайнц Хекхаузен. – [2-е изд.]. – СПб. : Питер ; М. : Смысл, 2003. – 860 с.

41. Чернявская А. Я. Психологическое консультирование по профориентации / А. Я. Чернявская. – М. : Владос-ПРЕСС, 2001. – 96 с. – (серия «Психология для всех»).

42. Чистякова С. Н. Основы профессиональной ориентации школьников / С. Н. Чистякова ; Под ред. В. А. Сластенина. - М. : Просвещение, 1983. – 112 с.

43. Шабдінов М. Л. Формування професійного самовизначення старшокласників у процесі технологічної підготовки : дис. канд. пед. наук : 13.00.07 / Шабдінов Марлен Лімдарович – Київ, 2010. – 174 с.

44. Швалб Ю. М. Социальный смысл деятельностного подхода / Ю. М. Швалб // Міждисциплінарні проблеми соціальної роботи: психологічні, соціологічні, правові аспекти : матеріали III Міжнар. наук. конф. [Електронний ресурс] / КНУ ім. Тараса Шевченка ; Інститут психології ім. Г. С. Костюка. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <https://drive.google>.

com/file/d/0BxN_LwAazETuT1hEZ1pKNDdWZk0/view.

45. Шляхи подолання дитячої психотравми в діяльності працівників психологічної служби : [метод. рек.] / Музиченко І. В., Ткачук І. І. - Київ : УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2017. – 88 с.

46. Atkinson J. Theory of Achievement Motivation / J. Atkinson, H. Feather. –N.Y., 1966. – 215 p.

47. Tedeschi R. G. Posttraumatic Growth: conceptual foundations and empirical evidence / R. G. Tedeschi, L. G. Calhoun // Psychological Inquiry. – 2004. – Vol. 15 (1). – P. 1-18.

ДОДАТКИ

Додаток А

**Програма профорієнтаційного курсу для учнів 10-11 класів «Професійний успіх: стратегія руху»
(35 годин)**

Орієнтовна сітка розподілу навчальних годин за темами програмового матеріалу

Розділи, теми	Кіл-ть год.
Розділ 1. Виклики сучасного ринку праці	(16)
Вступ	1
Тема 1.1 Сучасний ринок праці	5
Тема 1.2. Професіографія	4
Тема 1.3. Профпридатність. Здоров'я і вибір професії	2
Тема 1.4. Основні ситуації вибору професії	4
Розділ 2. Ресурси особистості і професійний успіх	(6)
Тема 2.1. Індивідуальні особливості особистості та їх урахування для досягнення професійного успіху	3
Тема 2.2. Активність особистості у сучасному середовищі	3
Розділ 3. Стратегії професійного успіху	(13)
Тема 3.1. Освітній маршрут до професійного успіху	3
Тема 3.2. Перші кроки на шляху до професійного успіху	6
Тема 3.3. Кар'єра і соціальне середовище майбутнього професійного успіху	4
Усього	35

Зміст розділів і тем

№ з/п	К-сть год	Зміст навчального матеріалу	Державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учня
	1	Розділ 1. Виклики сучасного ринку праці	
1	1	<p>Вступ. Мета і завдання курсу. Життєвий, особистісний і професійний успіх людини. Значення професійної успішності для особистості і для суспільства.</p> <p>Практична робота. Мозковий штурм: «Життєвий успіх, особистісний успіх і професійний успіх людини. Що означають ці поняття?».</p> <p>Самостійна робота. Виконання у робочому зошиті творчого завдання на тему: «10 найуспішніших особистостей ХХ-го сторіччя. Складові їх успіху». Заповнення анкети у «Щоденнику вибору майбутньої професії»</p>	<ul style="list-style-type: none"> • пояснює значення професійної успішності для особистості і для суспільства; • характеризує поняття життєвий, особистісний і професійний успіх людини; • називає складові професійного успіху людини; • старанно виконав самостійну роботу у робочому зошиті.
	5	Тема 1.1. Сучасний ринок праці	
2	1	<p>Основні тенденції розвитку суспільства та їхній вплив на світ професійної праці й освітніх послуг. Ринок праці, його функції, структура, особливості. Сучасний стан та перспективи розвитку ринку праці регіону, міста (району). Банк даних попиту на професії в регіоні.</p> <p>Практична робота. Складання блок-схеми: «Сучасний ринок праці».</p> <p>Самостійна робота. Виконання у робочому зошиті творчого завдання на тему: «Пошук в мережі Інтернет інформації про попит на професії у регіоні».</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Характеризує основні тенденції розвитку суспільства і їхній вплив на світ професійної праці і освітніх послуг; • називає функції, структуру й особливості ринку праці; • володіє початковими навичками створення умовного банку даних необхідних професій у регіоні; • старанно виконав творче завдання у робочому зошиті.
3	1	Зміни на ринку праці у період трансформації індустріального виробництва у інформаційне. Професії майбутнього та їх	<ul style="list-style-type: none"> • Характеризує зміни на ринку праці у період трансформації індустріального ви-

		<p>необхідність. Рейтинг професій (старі та нові професії у сучасному світі). Вакансії майбутнього.</p> <p>Практична робота. Дискусія на тему: «Професіонал III тисячоліття».</p> <p>Самостійна робота. Виконання у робочому зошиті творчого завдання на тему: «Професії сьогодні і завтра».</p>	<p>робництва в інформаційне;</p> <ul style="list-style-type: none"> • називає професії минулого і майбутнього; • володіє початковими навичками збору й аналізу інформації про рейтинг професій; • старанно виконав творче завдання у робочому зошиті
4	1	<p>Зміст, умови праці, її результат. Форми трудової діяльності (розумова, фізична, автоматична, механічна, проста і складна тощо). Умови праці (зміст, кваліфікація, матеріальне оснащення, санітарні норми, робоче обладнання і т.і.). Сфери професійної діяльності людини: виробнича, громадська, бізнес, сфера обслуговування, освіта та ін.</p> <p>Практична робота. Класифікація заданого переліку професій за змістом, умовами і результатами праці.</p> <p>Самостійна робота. Виконання у робочому зошиті творчого завдання на тему: «Класифікація заданого переліку професій за сферами професійної діяльності».</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Називає зміст, умови праці і її результат; • характеризує форми трудової діяльності і умови праці; • володіє навичками класифікації професій за сферами діяльності; • старанно виконав самостійну роботу у робочому зошиті.
5	1	<p>Трудове законодавство України та система соціальних гарантій особистості. Працевлаштування як правовий законодавчий акт. Права та обов'язки людини під час працевлаштування. Професійний контракт.</p> <p>Практична робота. Аналіз недоліків та переваг різних видів трудових договорів чи контрактів працевлаштування.</p> <p>Самостійна робота. Ознайомлення з окремими статтями Трудового законодавства України, які регулюють трудові відносини.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Називає соціальні гарантії особистості, закріплені трудовим законодавством; • характеризує права та обов'язки людини під час працевлаштування та виконання професійної праці; • володіє початковими навичками збору й аналізу інформації про трудове законодавство; • старанно виконав самостійну роботу.

6	1	<p>Економіка і психологія праці. Значущість і місце особистості в процесі трудової діяльності. Поняття соціальної і професійної адаптації.</p> <p>Практична робота. Виділення у професійній діяльності людини економічних та психологічних ознак праці.</p> <p>Самостійна робота. Виконання у робочому зошиті творчого завдання на тему: «Виділення економічних та психологічних ознак праці у обраній професії».</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Пояснює значущість і місце особистості в процесі трудової діяльності; • виділяє економічні і психологічні аспекти трудової діяльності людини; • володіє навичками виділення економічних та психологічних ознак праці; • старанно виконав творче завдання у робочому зошиті.
	7	Тема 1.2. Професіографія	
7	1	<p>Професіограма – основне інформаційне джерело про світ професій. Поняття про професіограму. Структура професіограми. Професіограми сучасних професій.</p> <p>Практична робота. Ознайомлення з професіограмами професій, які користуються попитом на ринку праці.</p> <p>Самостійна робота. Виконання у робочому зошиті творчого завдання на тему: «Професіограма професії, яка користуються попитом на ринку праці у регіоні».</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Пояснює сутність професіограми професії; • характеризує специфіку складових професіограми професії; • володіє початковими навичками аналізу професіограми професії; • старанно виконав творче завдання у робочому зошиті.
8	1	<p>Психологія праці. Психологічні ознаки професійної діяльності. Психограма професії.</p> <p>Практична робота. Ознайомлення з психограмами сучасних професій.</p> <p>Самостійна робота. Виконання у робочому зошиті творчого завдання на тему: «Психограма професії, яка користуються попитом на ринку праці у регіоні».</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Пояснює сутність психограми професії; • характеризує специфіку складників психограми професії; • володіє початковими навичками аналізу психограми професії; • старанно виконав творче завдання у робочому зошиті
9	1	<p>Професіограми визначених професій та їх аналіз. Складання професіограм на основі вивчення професій.</p> <p>Практична робота. Аналіз</p>	<ul style="list-style-type: none"> • пояснює сутність професіограм професій; • характеризує професіограми визначені

9	1	<p>професіограм діяльності фахівців, які досягнули професійного успіху.</p> <p>Самостійна робота. Виконання у робочому зошиті творчого завдання на тему: «Професіограма бажаної у майбутньому професії».</p>	<p>них професій;</p> <ul style="list-style-type: none"> • володіє навичками аналізу професіограм діяльності фахівців, які досягнули професійного успіху; • старанно виконав творче завдання у робочому зошиті.
10	1	<p>Професіографічне дослідження. Самостійний пошук інформації про певну професію. Джерела інформації про професію.</p> <p>Практична робота. Відновлення та доповнення навмисно вилучених складників професіограми.</p> <p>Самостійна робота. Самостійний пошук інформації про Державну службу зайнятості: функції, структура, перелік послуг.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Пояснює сутність професіографічного дослідження професій; • характеризує напрями самостійного пошуку професіографічної інформації; • володіє навичками самостійного пошуку інформації про Державну службу зайнятості; • здійснив самостійний пошук інформації про Державну службу зайнятості: функції, структура, перелік послуг
	2	Тема 1.3. Профпридатність. Здоров'я і вибір професії	
11	1	<p>Професійна придатність особистості. Стан здоров'я та професійна придатність. Протипоказання до вибору професій. Відповідність змісту й умов праці фізичним, соціальним та розумовим можливостям людини. Професійні захворювання. Шляхи зміцнення здоров'я.</p> <p>Практична робота. Визначення особистісних факторів професійної непридатності людини до окремих професій.</p> <p>Самостійна робота. Визначення професійної придатності до обраної професії.</p>	<p>Пояснює сутність професійної придатності особистості;</p> <ul style="list-style-type: none"> • характеризує вимоги професії до людини; • аналізує відповідність змісту й умов праці фізичним, соціальним та розумовим можливостям людини; • володіє навичками зміцнення здоров'я; • старанно виконав самостійну роботу.
12	1	<p>Професійна діяльність людини. Нормативно-правове забезпе-</p>	<ul style="list-style-type: none"> • пояснює сутність нормативно-правово-

12	1	чення охорони праці. Законодавство з охорони праці. Віковий ценз під час прийому на роботу. Тривалість робочого тижня та ін. Практична робота. Ознайомлення зі статтями «Закону України про охорону праці». Самостійна робота. Виконання у робочому зошиті творчого завдання на тему: «Власна програма зміцнення здоров'я».	го забезпечення охорони праці людини; • характеризує законодавчі норми з охорони праці; • володіє початковими навичками аналізу законодавства про працю; • старанно виконав творче завдання у робочому зошиті
	4	Тема 1.4. Основні ситуації вибору професії	
13	1	Ситуація вибору професії. Об'єктивна потреба та суб'єктивні можливості вибору майбутньої професії. Формула вибору професії: «хочу», «можу», «потрібно». Основні помилки при виборі майбутньої професії. Практична робота. Диспут на тему: «Що для мене означає свобода вибору життєвого шляху».	• Називає ситуації вибору професії; • характеризує специфіку об'єктивних потреб та суб'єктивних можливостей вибору майбутньої професії; • володіє початковими навичками аналізу формули вибору професії: «хочу», «можу», «потрібно».
14	1	Життєві цінності особистості – основа для формування життєвої і професійної стратегії. Соціальні цінності та їх класифікація. Ціннісні орієнтації. Сформованість системи ціннісних орієнтацій – умова успішності професійного і особистісного самовизначення. Цінності професійної самореалізації. Зміна життєвих цінностей та позиції професійного працівника в жорстких умовах ринку праці. Практична робота. Гра «Життєве лото».	• Пояснює значення цінностей і позиції професійного працівника в жорстких умовах ринку праці; • виділяє цінності професійної самореалізації; • характеризує соціальні цінності; • володіє початковими навичками самоаналізу.
15	1	Сенс життя. Особистісний сенс праці (задоволення від роботи, значимість досягнення у майбутньому професійного успіху, необхідність самореалізації, почування «себе» професіоналом).	• Називає значення особистісного сенсу професійної праці для людини в жорстких умовах ринку праці; • пояснює необхід-

		Практична робота. Вправа. Робота з притчею «Собор». Опитування на тему: «Мій сенс у досягненні майбутнього професійного успіху».	ність досягнення у майбутньому професійного успіху; • характеризує суб'єктивну оцінку почування «себе» як майбутнього професіонала.
16	1	Соціальне оточення і вибір професії. Фактори вибору професії: соціальні стереотипи, престиж, «образ професії чи професіонала». Практична робота. Письмове опитування на тему: «Що в твоєму розумінні означає професіонал?».	• Пояснює значення соціального оточення для вибору професії; • характеризує фактори вибору професії; • володіє початковими навичками аналізу соціальних стереотипів і престижу професії.
	6	Розділ 2. Ресурси особистості і професійний успіх	
	3	Тема 2.1. Індивідуальні особливості особистості та їх урахування для досягнення професійного успіху	
17	1	Індивідуально-психологічні особливості і вибір професії. Типові помилки професійного самовизначення особистості та їх наслідки. Практична робота. Вправа «Неправильний вибір».	• Пояснює значущість індивідуально-психологічних особливостей особистості для вибору професії; • виділяє типові помилки професійного самовизначення людини; • володіє початковими навичками аналізу наслідків допущених помилок.
18	1	Здібності особистості та вимоги професії. Поняття про загальні й спеціальні здібності, умови їх розвитку. Талант і геніальність. Практична робота. Мозковий штурм «Генії ХХ-го сторіччя».	• Називає здібності особистості та вимоги професій до них; • характеризує загальні й спеціальні здібності, талант і геніальність; • пояснює способи розвитку здібностей особистості.
19	1	Загальні вимоги професії до професійно важливих якостей	• Називає здібності особистості до

19	1	<p>особистості. Здібності особистості до інженерно-технічних та робітничих професій, професій соціальної сфери та підприємницької діяльності. Специфіка предмета, знарядь та умов праці різних видів діяльності.</p> <p>Практична робота. Визначення специфіки предмета, знарядь та умов праці різних видів діяльності.</p> <p>Самостійна робота. Виконання у робочому зошиті творчого завдання на тему: «Визначення нахилів до обраного виду діяльності».</p>	<p>інженерно-технічних та робітничих професій, професій соціальної сфери та підприємницької діяльності;</p> <ul style="list-style-type: none"> • виділяє специфіку предмета, знарядь та умов праці різних видів діяльності; • характеризує загальні вимоги окремих видів діяльності; • старанно виконав творче завдання у робочому зошиті.
	3	Тема 2.2. Активність особистості у сучасному середовищі	
20	1	<p>Активність особистості у сучасному середовищі. Активність адаптивна і творча. Діяльність, структура діяльності. Мотиви, цілі, дії, засоби й умови діяльності. Цілепокладання і планування як необхідні процеси підготовки до реалізації цілі.</p> <p>Практична робота. Гра «На пустельному острові».</p> <p>Самостійна робота. Виконання у робочому зошиті творчого завдання на тему: «Що для мене означає діяти?».</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Пояснює значущість активності особистості у сучасному середовищі; • характеризує адаптивну і творчу активність; • володіє початковими навичками аналізу структури діяльності; • старанно виконав творче завдання у робочому зошиті.
21	1	<p>сягнення професійного успіху. Самоорганізація, самоуправління й самоконтроль. Здатність мобілізувати себе на досягнення цілі, навіть в екстремальних ситуаціях.</p> <p>Практична робота. Аналіз ситуацій, які вимагають від професіонала високого рівня Значення розвитку волі для самоорганізації</p> <p>Самостійна робота. Виконання у робочому зошиті творчого завдання на тему: «Що для мене означає вислів: «Ми зараз живемо не в епоху сильних м'язів, а в</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Пояснює значущість розвитку волі для досягнення професійного успіху; • виділяє типові помилки, які перешкоджають професіоналу досягнути успіху; • характеризує процеси самоорганізації, самоуправління й самоконтролю, які визначають готовність професіонала до вирішення непередбачених ситуацій;

		епоху сильної волі».	<ul style="list-style-type: none"> • старанно виконав творче завдання у робочому зошиті.
22	1	<p>Ситуації професійної кризи. Криза як умова особистісного зростання і «шанс» стати кращим. Алгоритм визначення шляху вирішення проблемних ситуацій.</p> <p>Практична робота. Вправи на розвиток навичок аналізу проблем і прийняття рішень.</p> <p>Самостійна робота. Виконання у робочому зошиті творчого завдання на тему: «Професійна криза як «шанс» для розвитку особистості».</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Характеризує професійну кризу, як умову особистісного зростання; • називає складники алгоритму визначення шляху вирішення проблемних ситуацій; • володіє початковими навичками аналізу проблеми і прийняття рішення; • старанно виконав творче завдання у робочому зошиті.
	15	Розділ 3. Стратеги досягнення професійного успіху	
	3	Тема 3.1. Освітній маршрут до професійного успіху	
23	1	<p>Система професійної освіти в Україні. Рівні освіти. Форми освіти (денна, вечірня, заочна, дистанційна, самоосвіта). Освітні стандарти. Вищі навчальні заклади. Типи вищих навчальних закладів, умови вступу та навчання.</p> <p>Практична робота. Розробка схеми «Система професійної освіти в Україні».</p> <p>Самостійна робота. Виконання завдання у робочому зошиті на тему: «Збір та аналіз інформації про навчальні заклади, які здійснюють професійну підготовку в Україні».</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Пояснює сучасний стан системи професійної освіти в Україні; • характеризує рівні і форми освіти, типи вищих навчальних закладів та умови вступу до них; • володіє початковими навичками збору й аналізу інформації про професійні навчальні заклади; • старанно виконав самостійну роботу.
24	1	<p>Безперервна професійна освіта та самовдосконалення людини. Посадове просування та підвищення кваліфікації фахівця. Можливості для професійного розвитку людини впродовж життя.</p> <p>Практична робота. Опитування на тему: «Що для тебе означає поняття професійний розвиток?».</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Характеризує сутність професійного самовдосконалення особистості; • пояснює необхідність професійного розвитку людини впродовж життя; • володіє початковими навичками збору

24	1	Самостійна робота. Виконання завдання у робочому зошиті на тему: «Збір та аналіз інформації про можливості професійного розвитку за обраною професією».	й аналізу інформації про можливості професійного розвитку фахівця; • старанно виконав самостійну роботу.
25	1	Освіта за кордоном. Шляхи здобуття професії за кордоном. Елітарна професійна освіта. Практична робота. Розробка схеми «Рівні і форми освіти за кордоном». Самостійна робота. Виконання завдання у робочому зошиті на тему: «Збір та аналіз інформації про закордонні навчальні заклади, які здійснюють професійну підготовку за обраною професією».	• Називає шляхи здобуття професії за кордоном; • характеризує рівні і форми освіти за кордоном; • володіє початковими навичками збору й аналізу інформації про закордонні професійні навчальні заклади; • старанно виконав самостійну роботу.
	6	Тема 3.2. Перші кроки на шляху до професійного успіху	
26	1	Психологія успіху. Мотиви досягнення професійного успіху. Ідеалізований життєвий успіх. Практична робота. Опитування на тему: «Мій ідеал життєвого успіху». Самостійна робота. Виконання завдання у робочому зошиті на тему: «Визначення домінуючих якостей і рис особистості, яка досягла професійного успіху».	• Пояснює значення досягнення професійного успіху; • виділяє складники досягнення професійного успіху; • володіє початковими навичками складання стратегії досягнення професійного успіху; • старанно виконав самостійну роботу.
27	1	Професійний успіх. Закони професійного успіху. 10 кроків до професійного успіху. Формула професійного успіху. Практична робота. Диспут на тему: «Як стати успішною особистістю». Самостійна робота. Виконання у робочому зошиті творчого завдання на тему: «Моя стратегія досягнення професійного успіху».	• Пояснює значення законів досягнення успіху у професійній діяльності; • характеризує 10 кроків досягнення професійного успіху; • володіє початковими навичками складання проекту досягнення власного майбутнього професійного успіху;

			<ul style="list-style-type: none"> • старанно виконав творче завдання у робочому зошиті.
28	1	<p>Побудова успішної кар'єри. Професійне прогнозування та професійне самовизначення. Кар'єрне зростання. Типові помилки у реалізації професійної кар'єри. Готовність до вирішення непередбачених ситуацій. Внутрішня готовність до зміни професії.</p> <p>Практична робота. Дискусія на тему: «Чи треба готуватися до побудови професійної кар'єри ще в школі?».</p> <p>Самостійна робота. Виконання у робочому зошиті творчого завдання на тему: «Що для мене означає поняття «кар'єрне зростання?».</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Пояснює значення побудови для людини професійної кар'єри; • виділяє типові помилки у реалізації професійної кар'єри; • характеризує професійне прогнозування та професійне самовизначення як стратегію і тактику кар'єрного зростання у майбутньому; • володіє початковими навичками стратегії і тактики побудови професійної кар'єри; • старанно виконав творче завдання у робочому зошиті.
29	1	<p>Кар'єра, професіоналізм і професійна компетентність. Професійна мобільність і конкурентоспроможність. Ринкова та економічна конкуренція. Позитивна та негативна роль конкуренції. Морально-етичні норми кар'єрного зростання.</p> <p>Практична робота. Бесіда на тему: «Позитивне та негативне значення конкуренції для суспільства й окремої особистості».</p> <p>Самостійна робота. Виконання у робочому зошиті творчого завдання на тему: «Кар'єра, професіоналізм і професійна компетентність сучасного фахівця».</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Пояснює взаємозв'язок успішної кар'єри, професіоналізму і професійної компетентності; • характеризує значення морально-етичних норм у професійній діяльності; • володіє початковими навичками аналізу позитивних і негативних аспектів конкуренції для суспільства й окремої особистості; • старанно виконав творче завдання у робочому зошиті.
30	1	<p>Образ професіонала. Поняття «професіоналізм». Критерії професіоналізму. Загальні вимоги до особистості як професіонала. Практична робота. Письмове опитування: «Що в твоєму</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Пояснює сутність професіоналізму особистості; • характеризує загальні вимоги до особистості як

30	1	розумінні означає професіонал?». Самостійна робота. Виконання у робочому зошиті творчого завдання на тему: «Мій професійний маршрут у світі професій».	професіонала; <ul style="list-style-type: none"> • володіє початковими навичками побудови власного професійного маршруту у світі професій; • старанно виконав творче завдання у робочому зошиті.
31	1	Професійний план. Етапи формування професійного плану. Основний і резервний професійні плани. Шляхи організації власної життєдіяльності. Практична робота. Складання основного професійного плану. Самостійна робота. Виконання завдання у робочому зошиті на тему: «Мій резервний професійний план».	<ul style="list-style-type: none"> • Пояснює сутність і структуру професійного плану; • характеризує плани організації власної життєдіяльності; • володіє початковими навичками складання професійних планів; • старанно виконав самостійну роботу.
	4	Тема 3.3. Кар'єра і соціальне середовище майбутнього професійного успіху	
32	1	Навички ефективного спілкування. Значення навичок ефективної взаємодії з оточуючими для досягнення професійного успіху. Уміння орієнтуватися в соціальних ситуаціях, правильно визначати індивідуальні особливості й емоційні стани інших людей, вибирати адекватні способи поведінки з ними й реалізувати ці способи в процесі взаємодії. Практична робота. Вправи на розвиток навичок ефективного спілкування. Самостійна робота. Виконання у робочому зошиті творчого завдання на тему: «Мої ситуації використання навичок ефективної взаємодії».	<ul style="list-style-type: none"> • Пояснює значення ефективної взаємодії з оточуючими для досягнення професійного успіху; • характеризує види, засоби і способи ефективної взаємодії у процесі комунікації; • володіє початковими навичками ефективного спілкування; • старанно виконав творче завдання у робочому зошиті.
33	1	Зовнішній вигляд. Навички самопрезентації. Резюме. Інтерв'ю під час прийому на роботу. Практична робота. Рольова	<ul style="list-style-type: none"> • Пояснює значення зовнішнього вигляду людини; • характеризує спо-

		<p>гра: «Як пройти інтерв'ю».</p> <p>Самостійна робота. Виконання у робочому зошиті творчого завдання на тему: «Моє резюме».</p>	<p>соби самопрезентації;</p> <ul style="list-style-type: none"> • володіє початковими навичками самопрезентації; • старанно виконав творче завдання у робочому зошиті.
34	1	<p>Захист обраної професії. Уточнення, конкретизація, поглиблення знань про обрану професію, перевірка правильності міркувань, що привели до такого вибору. Аналіз суперечностей, які виникли на шляху вибору майбутньої професії та напрями їх розв'язання.</p> <p>Практична робота. Захист обраної професії «Моя професія – моє майбутнє».</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Пояснює суперечності, які виникають на шляху вибору майбутньої професії; • характеризує напрями і способи розв'язання суперечностей професійного самовизначення; • володіє навичками вдосконалення і корекції побудованої індивідуальної кар'єри професійного зростання у майбутньому.
35	1	<p>Підсумковий урок. Підбиття підсумків. Уточнення та перевірка отриманих знань. Узагальнення даних про навчальні та особистісні досягнення учня.</p> <p>Практична робота. Творча робота на тему: «Мої досягнення на шляху до професійного успіху».</p> <p>Самостійна робота. Виконання у робочому зошиті творчого завдання на тему: «Якби мені довелося обирати майбутню професію, то я ...».</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Пояснює значущість правильно побудованої індивідуальної кар'єри; • характеризує професійне навчання як крок до професійного успіху; • виділяє навчальні та особистісні досягнення, які дають змогу досягнути професійного успіху; • старанно виконав творче завдання у робочому зошиті.

Анкета «Професійний успіх»

Анкета призначена для вивчення уявлення старшокласників про сутність професійного успіху.

Інструкція. Перед тобою анкета, метою якої є з'ясувати, що для тебе означає поняття «професійний успіх», адже різні люди розуміють його по-різному. Ти побачиш 25 різних формулювань. Твоє завдання – вибрати з цього списку 5, виходячи зі своїх особистих уявлень про професійний успіх, і позначити їх номери хрестиком (+).

Виконуючи завдання, орієнтуйся тільки на свої суб'єктивні уявлення про професійний успіх.

1.	Багатство
2.	Визнання з боку оточуючих
3.	Висока життєва активність
4.	Висока зарплатня
5.	Висока посада
6.	Високий соціальний статус
7.	Власний стиль професійної діяльності
8.	Вплив на країну, покоління
9.	Гармонійний психологічний стан
10.	Геніальність
11.	Досягнення особистої високої мети у професійній діяльності
12.	Досягнення своїх професійних цілей
13.	Задоволеність змістом роботи
14.	Задоволеність кар'єрою
15.	Зміни в якій-небудь важливій для людства галузі
16.	Знайти своє покликання
17.	Слава, популярність, визнання широкими масами

18.	Значні досягнення, які визнаються суспільством
19.	Зовнішня привабливість. Краса
20.	Несхожість на інших, унікальність
21.	Просування кар'єрними щаблями
22.	Самореалізація
23.	Талант
24.	Удача, везіння
25.	Щастя, радість

Обробка результатів і висновки. Для кожного учня проводиться якісний аналіз сформованості уявлення про сутність професійного успіху.

У сучасних наукових працях визначено три взаємозалежні чинники, які забезпечують і свідчать про наявність професійного успіху: майстерність, професіоналізм (операційно-інструментальна складова); особистий розвиток і самореалізація в професії (особистісна складова); соціальна реалізація (соціальна складова).

Якщо учень виділяє три або два значення поняття «професійний успіх» робимо висновок про високий рівень сформованості у учня уявлення про сутність професійного успіху. Якщо учень виділяє одне значення – робимо висновок про середній рівень. І, якщо учень дає явно помилкові або випадкові відповіді, робимо висновок про низький рівень сформованості у учня уявлення про сутність професійного успіху.

Анкета «Вміння та важливі якості, необхідні для профорієнтаційної діяльності»

Інструкція. Тобі пропонується ряд тверджень щодо планів твоїх дій, спрямованих на здобуття обраної професії. Познач хрестиком у відповідній клітинці обраний варіант відповіді.

Питання:

1. Я визначив для себе цілі і задачі моєї діяльності, спрямованої на здобуття обраної професії.

Так	Ні
-----	----

2. Я склав програму організації власної життєдіяльності з метою ефективного опанування обраною професією.

Так	Ні
-----	----

3. Я планую свою діяльність щодо досягнення кожної цілі на:

день	тиж-день	місяць	півріччя	рік	кілька років	більш тривалий термін
------	----------	--------	----------	-----	--------------	-----------------------

4. Я знаю, яких освітніх зусиль треба докласти для здобуття обраної професії.

Так	Ні
-----	----

5. Для підготовки до майбутньої професійної діяльності я обрав такі напрями саморозвитку:

розвиваю і систематизую знання, необхідні для роботи за обраною професією	опановую навички, форму вміння, необхідні для професії	розвиваю в собі якості особистості, необхідні представнику ц професії	розвиваю в собі якості, що компенсують відсутні здібності
---	--	---	---

6. Для ефективної підготовки до вступу до професійного навчального закладу я обрав такі напрями освітньої діяльності:

факультативи, індивідуальні консультації	курси, платні послуги	додаткові освітні ресурси, що надаються навчальними закладами міста	дистанційне навчання	творчі, дослідницькі роботи, проекти
--	-----------------------	---	----------------------	--------------------------------------

7. Для уточнення своїх професійних планів, я використав таку інформацію:

а) відомості про різні середні й вищі професійні навчальні заклади, правила вступу до них;
б) розповіді про різні професії;
в) тести для діагностування своїх професійно важливих якостей;
г) вимоги до вступників у різні середні й вищі навчальні заклади;
д) перспективи зміни регіонального ринку праці на найближчі 10 років;
е) можливості й умови отримання професійної освіти за кордоном;
є) навчальні посібники (книги, відеофільми та ін.) з профорієнтації;
ж) спілкування із учителями, батьками і однолітками на тему вибору майбутньої професії.

8. У мене є досвід практичної діяльності, пов'язаної з обраною професією.

Так	Ні
-----	----

Обробка результатів і висновки. Для кожного учня проводиться якісний аналіз ступеню розвитку вмінь та важливих якостей, необхідних для профорієнтаційної діяльності. Якщо учень визначив для себе цілі і задачі діяльності спрямованої на здобуття обраної професії; склав програму організації власної життєдіяльності; планує свою діяльність щодо досягнення кожної цілі; знає, які освітні зусилля треба прикласти для того, щоб набути обрану професію; для підготовки до майбутньої професійної діяльності, обрав певні напрями саморозвитку і освітньої діяльності; знайшов інформацію для уточнення своїх професійних планів; має досвід практичної діяльності, пов'язаної з обраною професією, і погодився з 8 (або більше) твердженнями – робимо висновок про високий рівень розвитку вмінь та важливих якостей, необхідних для профорієнтаційної діяльності. Якщо учень визначив для себе цілі і задачі діяльності спрямованої на набуття обраної професії; склав програму організації власної життєдіяльності; планує свою діяльність щодо досягнення кожної цілі; знає, які освітні зусилля треба прикласти для того, щоб набути обрану професію; але не обрав напрями саморозвитку і освітньої діяльності для підготовки до майбутньої професійної діяльності; не може самостійно знайти інформацію для уточнення своїх професійних планів; і поки що не має досвіду практичної діяльності, пов'язаної з обраною професією, і погодився з 4-7 твердженнями, робимо висновок про середній рівень. І, якщо учень не може визначити для себе цілі і задачі діяльності спрямованої на набуття обраної професії і скласти програму організації власної життєдіяльності і погодився з 2 (або менше) твердженнями, робимо висновок про низький рівень розвитку вмінь та важливих якостей, необхідних для профорієнтаційної діяльності.

**Програма профорієнтаційного курсу для учнів 10-11 класів «Професійний успіх: проект діяльності»
(9 годин)**

Тематичний план

Розділи, теми	Кіл-ть год.
Розділ 1. Сучасний ринок праці і види економічної діяльності.	(3)
Вступ.	1
Тема 1.1. Види економічної діяльності.	1
Тема 1.2. Особистість і вид економічної діяльності.	1
Розділ 2. Освітні проекти, як підготовка до ефективної професійної діяльності.	(5)
Тема 2.1. Технологія освітнього проекту.	5
Розділ 3. Проект досягнення професійного успіху.	(1)
Тема 3.1. Проектування діяльності, спрямованої на досягнення професійного успіху.	1
Усього	9

Зміст розділів і тем

№ з/п	К-сть год.	Зміст навчального матеріалу	Державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учня
Розділ 1. Сучасний ринок праці і види економічної діяльності			
	1	Вступ	
1	1	<p>Мета і завдання курсу. Поняття: «моя професія», «моя справа», «мої проекти», «справа мого життя». Спільне та відмінності. Значення знаходження людиною «справи свого життя» для особистості і для суспільства. Інструкція про порядок роботи з робочим зошитом.</p> <p>Практична робота. Бесіда на тему: «Як ви розумієте вислів</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Пояснює значення поняття: «моя професія», «моя справа», «мої проекти»; • називає спільне і відмінності між поняттями: «моя професія», «моя справа», «мої проекти»; • характеризує, якою буде для нього «моя

		<p>Т. Рузвельта «Найкраще, що є в житті – це займатися справою, яка варта того».</p> <p>Самостійна робота. Виконання у робочому зошиті творчого завдання на тему: «Якою я уявляю «мою справу» через 10 років, 20 років, 30 років».</p>	<p>справа через 10 років, 20 років, 30 років;</p> <ul style="list-style-type: none"> • старанно виконав творче завдання у робочому зошиті.
	2	Тема 1.1. Види економічної діяльності	
2	1	<p>Види економічної діяльності: підприємницька діяльність, робота в державній установі, робота за наймом у приватній організації, творча діяльність. Спільне та відмінності. Критерії для їх розрізнення: власність на засоби виробництва, фінансові ризики, ступінь прибутковості.</p> <p>Практична робота. Визначення спільних рис та відмінностей між різними видами економічної діяльності (підприємницька діяльність, робота в державній установі).</p> <p>Самостійна робота. Виконання у робочому зошиті творчого завдання на тему: «Життєві приклади професійного успіху у різних видах економічної діяльності (підприємництво, робота в державній установі, робота за наймом у, творча діяльність)».</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Характеризує різні види економічної діяльності: робота за наймом у приватній організації, відкриття власного підприємства, робота в державній установі, творча діяльність; • пояснює, що спільного та які відмінності між різними видами економічної діяльності: робота за наймом у приватній організації, відкриття власного підприємства, робота в державній установі; • називає критерії, за якими розрізняються різні види економічної діяльності; • старанно виконав творче завдання у робочому зошиті.
3	1	<p>Загальні вимоги до якостей особистості важливих для різних видів економічної діяльності. Здібності особистості до підприємницької діяльності, роботи в державній установі, роботи у приватній організації, творчій діяльності. Специфіка предмету і умов праці різних видів діяльності.</p> <p>Практична робота. Визначення специфіки предмету і умов праці різних видів економічної</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Називає здібності особистості до підприємницької діяльності, роботи в державній установі, роботи у приватній організації, творчій діяльності; • виділяє специфіку предмету умов праці різних видів діяльності; • характеризує загальні вимоги окремих видів діяльності;

		діяльності. Самостійна робота. Виконання у робочому зошиті творчого завдання на тему: «Визначення нахилів до обраного виду економічної діяльності».	<ul style="list-style-type: none"> • старанно виконав творче завдання у робочому зошиті.
Розділ 2. Освітні проекти, як підготовка до ефективної професійної діяльності			
	5	Тема 2.1. Технологія освітнього проекту	
4	1	<p>Освітній проект. Вимоги до проекту. Структурна основа. Етапи роботи над проектом. Класифікація проектів. Форми продуктів проектної діяльності.</p> <p>Практична робота. Початок роботи учнів класу над проектами під загальною назвою «Сучасний ринок праці і види економічної діяльності». Постановка мети, виявлення проблеми, протиріччя, формулювання завдань. Обговорення, разом з вчителем, можливих варіантів стратегій виконання проекту. Поділ на групи. Обговорення способу діяльності, розподілу обов'язків. Складання розгорнутого плану роботи.</p> <p>Самостійна робота. Робота над проектом: пошук інформації для роботи над проектом.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Називає визначення поняття освітній проект, вимоги до нього, класифікацію проектів; • виділяє етапи роботи над проектом; • характеризує форми продуктів проектної діяльності; • старанно виконав самостійну роботу – пошук інформації для роботи над проектом.
5	1	<p>Освітній проект. Види презентації проектів. Зміст і оформлення проектної папки (портфоліо). Критерії оцінки проектної роботи.</p> <p>Практична робота. Обговорення результатів інформаційного пошуку. Структурування отриманої інформації.</p> <p>Самостійна робота. Робота над проектом: виготовлення продукту, оформлення продукту, вибір форми презентації, підготовка презентації, оформлення проектної папки</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Називає критерії оцінки проектної роботи; • виділяє види презентації проектів; • характеризує зміст і оформлення проектної папки; • старанно виконав самостійну роботу – виготовлення продукту, оформлення продукту, вибір форми презентації, підготовка презентації, оформлення проектної папки

5	1	(портфоліо).	(портфоліо).
6, 7	2	Презентація проєктів учнів. Практична робота. Презентація проєкту.	<ul style="list-style-type: none"> • Називає мету і завдання свого проєкту; • виділяє свою стратегію у роботі над проєктом; • характеризує спосіб діяльності, розподіл обов'язків; • володіє початковими навичками презентації своєї проєктної роботи.
8	1	Оцінка проєктної роботи. Аналіз успіхів і помилок. Узагальнення і висновки. Практична робота. Рефлексія роботи над проєктом. Аналіз успіхів і помилок. Узагальнення і висновки. Самостійна робота. Виконання у робочому зошиті творчого завдання на тему: «Аналіз моєї роботи над проєктом. Мої досягнення, труднощі, здобутки».	<ul style="list-style-type: none"> • Називає свої досягнення у роботі над проєктом; • виділяє свої труднощі у роботі над проєктом; • характеризує свої знання та уміння здобути при роботі над проєктом; • володіє початковими навичками аналізу своєї діяльності; • старанно виконав творче завдання у робочому зошиті.
Розділ 3. Проєкт досягнення професійного успіху			
	1	Тема 3.1. Проєктування діяльності спрямованої на професійний успіх	
9	1	Проєкт діяльності, спрямованої на досягнення професійного успіху. Визначення цілей і задач. Аналіз суперечностей, які виникають на шляху до професійного успіху та напрями їх розв'язання. Планування діяльності щодо досягнення кожної цілі. Підведення підсумків. Практична робота. Проєктування діяльності, спрямованої на досягнення професійного успіху. Визначення цілей і задач. Аналіз суперечностей,	<ul style="list-style-type: none"> • Пояснює свої цілі і задачі у діяльності спрямованої на досягнення професійного успіху; • характеризує суперечностей які виникають на шляху до професійного успіху та напрями їх розв'язання; • володіє початковими навичками проєктування своєї діяльності, спрямованої на професійний успіх.

9	1	які виникають на шляху до професійного успіху та напрямки їх розв'язання. Планування діяльності щодо досягнення кожної цілі.	
---	---	--	--

ВИРОБНИЧО-ПРАКТИЧНЕ ВИДАННЯ

ТКАЧУК Ірина Іванівна

Психолого-педагогічний супровід
особистісного і професійного
самовизначення старшокласників, що
опинилися у складних життєвих обставинах
внаслідок військових конфліктів

Методичні рекомендації

Оригінал-макет А.А. Мельник

Підписано до друку 14.12.2018. Формат 60x84/16
Умовн. друк. арк. 4,5. Об'єм даних 0,4 Мб
Тираж 100 пр. Зам. № 1/10

Видавець:

УНМЦ практичної психології і соціальної роботи,
01032, м. Київ, бульвар Т. Шевченка, 27-а,
тел/факс 252-70-11, e-mail: UCAP@ukr.net

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єктів видавничої справи ДК №4537 від 07.05.2013